

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

РОГАНОВА Марина Вікторівна

УДК 378.14+376.1

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ВИХОВАННЯ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ
У СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
ЗАСОБАМИ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН**

13.00.07 – теорія і методика виховання

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

доктора педагогічних наук

Луганськ – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий консультант: член-кореспондент НАПН України,
доктор педагогічних наук, професор
ШЕВЧЕНКО Галина Павлівна,
Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля
Міністерства освіти і науки,
молоді та спорту України,
завідувач кафедри педагогіки,
директор Науково-дослідного інституту
духовного розвитку людини.

Офіційні опоненти: академік НАПН України,
доктор педагогічних наук, професор
ЄВТУХ Микола Борисович,
Академія педагогічних наук України,
академік-секретар відділення вищої освіти;

доктор педагогічних наук, доцент,
ШЕВЦОВ Андрій Гаррійович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова
Міністерства освіти і науки,
молоді та спорту України,
завідувач кафедри ортопедагогіки і
реабілітології Інституту корекційної
педагогіки та психології;

доктор педагогічних наук, професор
ПРИХОДЧЕНКО Катерина Іллівна,
Донецький національний технічний університет
Міністерства освіти і науки,
молоді та спорту України,
професор кафедри соціології і політології.

Захист відбудеться 24 жовтня 2011 року о 12-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 29.051.06 у Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України за адресою: 91034, м. Луганськ, кв. Молодіжний, 20-а, ауд. 215 другого навчального корпусу.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля за адресою: 91034, м. Луганськ, кв. Молодіжний, 20-а.

Автореферат розісланий 23 вересня 2011 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. В. Фунтікова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність і доцільність дослідження. Сьогодні Україна переживає духовно-моральну кризу, що знаходить своє відображення в усіх сферах суспільного життя: в економіці, політиці, освіті, вихованні, функціонуванні всіх соціальних інститутів. Криза спричинила переоцінку цінностей, падіння духовності, руйнацію звичної впевненості у майбутньому, переосмислення минулого, зміну моделі поведінки в сьогоденні. В цих умовах особливого значення набуває проблема виховання духовної культури студентської молоді, яка є за своїм статусом духовно-інтелектуальною та духовно-моральною силою суспільства, здатною до утвердження інтелектуально-творчою натхненною працею найвищих загальнолюдських ідеалів. Відомо, що бездуховність та відсутність високих ідеалів ведуть до злочинності, наркоманії, суїциду. Тому саме з духовною культурою особистості, її культурним розвитком педагогічна наука пов'язує сьогодні можливість збереження як самої особистості, так і всього людства.

Будь-які зміни у суспільстві будуть безуспішними, якщо вони не знаходять опори в духовному житті індивіда, не підкріплюються адекватними змінами у культурі, освіті, цінностях людей. Розвиток людини і суспільства без формування духовної сфери призводить до того, що людина не розвивається як активний, творчий суб'єкт діяльності, здатний подолати протиріччя особистісного зростання і вийти на новий рівень духовного розвитку, як творець духовних ресурсів, а перетворюється лише у користувача соціальних можливостей, у придатак технологічних систем.

У ХХІ столітті вузькопрофесійна підготовка вже не відповідає вимогам часу, важливим компонентом професійної освіти стає особистісна культура випускника. Вища освіта перестає бути тільки професійною, вона стає елементом загальної культури. Моделюючи цілісний образ випускника ВНЗ – інтелігента, учені єдині в тому, що випускник повинен бути перш за все людиною культури, тобто вільною, гуманною, духовною особистістю, орієнтованою на цінності світової і національної культури, здібною до творчої самореалізації в світі культурних цінностей, до етичної саморегуляції і адаптації в соціокультурному середовищі, що змінюється.

Не зважаючи на документи, що прийняті на державному рівні – Національну доктрину розвитку освіти України у ХХІ столітті (2002 р.), рекомендацій парламентських слухань "Духовна криза суспільства і шляхи її подолання" (від 20 квітня 2004 року № 1689-IV), Указу Президента України "Про першочергові заходи щодо збагачення та розвитку культури і духовності українського суспільства" (від 24 листопада 2005 року, № 11647/2005), у яких зазначені основні напрямки подолання глибокої системної кризи в усіх сферах життєдіяльності і зроблено акцент на інтенсифікацію духовно-інтелектуального потенціалу суспільства, пріоритетність розвитку культури, мови, науки, освіти та виховання, суттєвих змін у становленні процесу духовно-морального виховання молоді поки не відбулося.

У сучасній філософській, психологічній та педагогічній науках проблеми духовності, формування духовної культури займають чільне місце. Питання взаємозв'язку духовності та сучасної системи вищої освіти розглядалися в роботах В. Андрущенко, В. Баранівського, Л. Буєвої, Л. Губерського, В. Кременя та ін. Психологічні аспекти духовності, духовної культури знайшли своє відображення в роботах І. Бега, М. Боришевського, Т. Бутковської, О. Зеліченка, О. Киричука, Д. Леонтьєва, Д. Максименка, Є. Помиткіна, Ж. Юзвак та ін..

Педагогічні проблеми духовної культури розглядали О. Белих, О. Вишневський, Т. Власова, К. Журба, М. Євтух, І. Карпенко, О. Киричук, О. Коберник, Н. Крилова, С. Мягченков, М. Нікандров, О. Олексюк, Т. Петракова, К. Приходченко, Д. Чернілевський, А. Фасоля, В. Шадріков, Г. Шевченко та ін..

Особливої уваги потребують громадяни з обмеженими фізичними можливостями, тому однією із нагальних проблем, що має вирішити сучасне суспільство, є соціальна та духовна реабілітація, спеціальне навчання, адаптація та інтеграція у суспільство молоді з обмеженими фізичними можливостями. Необхідно зважити на те, що ця молодь розвивається в умовах деформованого процесу соціалізації, що значно утруднює процес становлення і формування повноцінної особистості. З метою духовно-інтелектуальної реабілітації та інтеграції у суспільство молоді з обмеженими фізичними можливостями державою запропонована інтегрована освіта, психолого-педагогічний та духовний вплив на особистість. Ця проблема досліджується такими вченими – В. Бондар, І. Іванова, А. Капська, О. Карпенко, А. Колупаєва, К. Кольченко, В. Ляшенко, М. Сварник, П. Таланчук, В. Тесленко, А. Шевцов та ін..

Незважаючи на те, що в цих роботах досліджені деякі найважливіші питання виховання студентів з обмеженими фізичними можливостями у сучасних умовах, ситуація в цій галузі досліджень залишається складною. А проблема виховання духовної культури у студентів з особливими потребами в інтегрованому середовищі вищого навчального закладу не була ще предметом комплексного філософського, соціологічного, психолого-педагогічного вивчення, що і обумовлює необхідність звернутися до її аналізу та всебічного вивчення.

Тенденції розвитку сучасної освіти і педагогіки вищої школи, теоретичне осмислення та аналіз практики виховання особистості у вищому навчальному закладі дозволили визначити низку протиріч:

1. На рівні концептуалізації освітньої діяльності:

➤ між двома підходами до освіти, як гуманітарної сфери діяльності в цілому: класичним (природничо-науковим) і некласичним (інтеграція природничо-наукового і гуманітарного знання: діалог, повернення до духовних основ буття, до культуротворчої діяльності й інших гуманістичних принципів);

➤ між достатньо високим рівнем розробленості загальної теорії гуманістичного виховання, сучасних концепцій особистісно-орієнтованого

навчання і виховання і недостатньою розробленістю концептуальних основ культурологічного професійно-особистісного підходу до вищої освіти;

➤ між сучасною тенденцією створення відкритого культуровідповідного освітньо-виховного простору вищого навчального закладу і сьогодишньою орієнтацією на дотримання корпоративних інтересів, як в рамках навчального закладу в цілому, так і на рівні окремих його структур;

2. На рівні визначення мети підготовки сучасних фахівців:

➤ між об'єктивною потребою суспільства у вищому рівні розвитку загальної культури майбутніх фахівців, що базується на єдності духовних, інтелектуальних, моральних і технологічних компонентів культури, і реальним станом підготовки, орієнтованим в основному на формування професійно-функціональної готовності випускників вузів до діяльності;

➤ між традиційним розумінням функції вищого навчального закладу як установи цілеспрямованої трансляції професійного досвіду і сучасним уявленням про нього як про Центр освіти, науки і культури, орієнтованому на досягнення гуманістичних цілей в процесі становлення і розвитку властивостей і якостей особистості студента і викладача, що характеризуються узагальненим поняттям "інтелігент".

3. На рівні змісту і технології освітньо-виховного процесу вищого навчального закладу:

➤ між безособовою формою представлення змісту культурологічних знань в поняттях "знання, уміння, навички" і необхідністю виразити зміст навчального матеріалу у вигляді "значень, цінностей і смислів", що є головними системостворюючими складовими свідомості особистості;

➤ між теоретичним знанням про специфіку виховання студентів вищих навчальних закладів професійної освіти, у тому числі в інтегрованих групах (зі студентами з обмеженими фізичними можливостями) і готовністю викладачів професійно здійснювати організацію і виховання у студентів духовної культури;

➤ між переважаючими "формуючими" і "імперативними" методами і технологіями виховання, що базуються на соціально заданих нормах і еталонах поведінки і взаємодії, і необхідністю посилення проектних технологій - діалогічності, особистісно-творчих ініціатив в діяльності суб'єктів педагогічного процесу;

➤ в прагненні студента вищого навчального закладу до самовираження, реалізації власної особистісної позиції та обмеженими можливостями його включення у творчу, соціально значущу, культурну діяльність.

Таким чином можна констатувати, що склалася низка протиріч між необхідністю в кардинальному підвищенні якості виховання духовної культури у студентів – з одного боку, і відсутністю теоретичної, методологічної і методичної бази, системно-цілісного педагогічного забезпечення її реалізації в сучасній професійній вищій освіті – з іншого.

Отже, важливість виховання духовної культури студента вищого навчального закладу як процесу його духовного самовдосконалення та недостатня дослідженість проблеми, потреба вищої школи у розробці

відповідних теоретико-методологічних і технологічних засад зумовили вибір теми дисертаційного дослідження – **"Теорія і практика виховання духовної культури студентів вищих навчальних закладів засобами культурологічних дисциплін"**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дослідження є складовою комплексних програм "Духовний розвиток особистості" та "Світ рівних можливостей" в рамках наукової діяльності Донбаського інституту техніки та менеджменту Міжнародного науково-технічного університету імені академіка Юрія Бугая та програми науково-дослідної роботи Інституту духовного розвитку людини Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля "Духовність особистості: методологія, теорія і практика" (реєстраційний № 0105U000264).

Тема дисертаційного дослідження затверджена на засіданні Вченої ради Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № 4 від 30.12.2005 р.), узгоджена в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 6 від 27.06.2006 р.).

Мета дослідження - розробити та обґрунтувати теоретико-методологічні основи виховання духовної культури особистості студентів вищого навчального закладу, визначити змістовну сутність, принципи, умови, спроектувати виховну технологію та експериментально перевірити її результативність.

Для реалізації мети дослідження були висунуті такі **завдання**:

- розробити сукупність положень, що складають теоретико-методологічну основу дослідження виховання духовної культури особистості та з'ясувати її роль у професійному становленні спеціаліста ВНЗ;
- на основі всебічного аналізу наукової літератури визначити сутність духовної культури особистості, розробивши її структурно-функціональну модель: зміст, функції, критерії, показники;
- розробити комплексну методику діагностики духовної культури студента вищого навчального закладу за визначеними критеріями, показниками та рівнями її сформованості;
- визначити закономірності, принципи, педагогічні умови виховання духовної культури у студентів вищого навчального закладу;
- розробити науково-методичний супровід та технологічне забезпечення освітньо-виховного процесу в інтегрованому середовищі ВНЗ;
- визначити потенціал соціокультурного середовища у вихованні духовної культури у студентів з особливими потребами.

Об'єкт дослідження – процес виховання духовної культури у студентської молоді в інтегрованому освітньому середовищі вищого навчального закладу.

Предмет дослідження – теоретико-методичні основи, педагогічні умови та освітньо-виховні технології виховання духовної культури у студентів (в тому числі у молоді з особливими потребами) в інтегрованому освітньому середовищі вищої школи.

Концепція дослідження. Головною концептуальною ідеєю дослідження є положення про те, що виховання духовної культури у студентів вищого навчального закладу є одним із пріоритетних напрямів в освітньо-виховному процесі. Це обумовлено сучасними завданнями вищої школи, яка передбачає не тільки підготовку високопрофесійних компетентних фахівців, а й яскравих особистостей з високим рівнем загальної та духовної культури, з духовно-моральним, морально-екологічним світоглядом, здатних до творчої праці, до творення духовних цінностей.

Тому саме вищий навчальний заклад має стати Центром культури, культурно-виховним простором становлення особистості майбутнього фахівця в процесі духовно-інтелектуального, духовно-морального, духовно-естетичного та загальнокультурного розвитку на основі присвоєння ним духовних цінностей, високий рівень розвитку яких забезпечує спроможність до духовного самовдосконалення та самореалізації.

Загальну методологію дослідження складають найважливіші філософські положення про цілісність світу, загальні закони розвитку природи, суспільства, людської свідомості і діяльності; про людину як цілісне природне, соціальне та духовне явище, ідеї гуманістичної педагогіки. До методологічних засад дослідження також внесено науковий принцип єдності теорії і практики, особистісно-орієнтована теорія виховання, теорія інтеграції культури в освіту. Провідним методологічним принципом дослідження обрано культурологічний підхід, що дозволяє трактувати процес оволодіння культурою як процес особистісного відкриття, створення світу культури у собі, участі у діалозі культур, в процесі якого відбувається індивідуально-особистісна актуалізація закладених у культурі смислів. Реалізація культурологічного підходу здійснюється у взаємозв'язку з ціннісно-синергетичним, акмеологічним та середовищним підходами, що складають сутність гуманістичної педагогіки.

Теоретичну основу дослідження складають: наукові праці в галузі філософії та культурології, у яких розкривається світ культури та людини як її творця (О. Дробницький, М. Каган, М. Лапін, М. Мамардашвілі, Е. Маркарян, В. Тугарінов, А. Уледов, Н. Чавчавадзе); теорія духовної культури (С. Аверинцев, О. Арнольдов, В. Межуєв, Е. Соколов, Л. Буєва, Ю. Давидов, Е. Ільєнков, М. Каган, О. Козлова, Д. Лихачев, М. Нікандров, В. Сагатовський, В. Федотова та ін.). Серед зарубіжних учених актуальними є погляди на проблеми духовності й духовної культури особистості М. Боуена, Ж. Бросса, М. Коула, Н. Роджерс, П. Тейяра де Шардена, В. Франкла, А. Швейцера та ін.

Значний внесок в дослідження окремих аспектів освіти, орієнтованих на культуру, внесли М. Бахтін (ідея діалогу культур), В. Біблер (культура як діалог), Л. Виготський (культурно-історичний підхід до розвитку особистості), Г. Батіщев, М. Мамардашвілі (уявлення про культурне поле особистості); П. Гальперін, В. Давидов, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн, Н. Тализіна (психолого-педагогічна теорія діяльності).

Вагомими для дослідження є наукові праці з удосконалення технологій навчально-виховного процесу у вищих закладах освіти (І. Бех, М. Євтух, О. Дубасенюк, Л. Кондрашова, Н. Кузьміна, В. Лозова, Н. Тализіна,

О. Семашко, О. Соколов, Г. Шевченко); ідеї педагогіки толерантності, ненасильництва (А. Асмолов, М. Боритко, Б. Гершунський, В. Шалін, М. Шимановський та ін.) в умовах інтегрованої освіти (інклюзії) для осіб з особливими освітніми потребами (В. Бондар, В. Тесленко, А. Шевцов та ін.).

Методи дослідження. У процесі дослідження використовувались методи, характерні для теоретичних та прикладних досліджень у сфері педагогіки. *Аналітичні методи:* теоретичний синтез та порівняльний аналіз філософської, етичної, культурологічної, соціологічної, психолого-педагогічної літератури за проблемою дослідження на основі системного підходу, що передбачає принцип історизму – для визначення понятійного апарату, формування його концептуальних положень; теоретичне моделювання – для розробки концептуальної моделі виховання духовної культури студентів вищого навчального закладу.

Емпіричні методи: педагогічне спостереження, опитування, бесіда, тестування, анкетування, інтерв'ю, дискусія для визначення вихідного та підсумкового рівнів духовної культури особистості (ДКО); психолого-педагогічний експеримент (пошуковий, констатувальний, формувальний, контрольний; педагогічний моніторинг на всіх етапах експерименту для відслідкування динаміки культурно-духовного розвитку особистості студента.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що :

- *вперше:* здійснено системний комплексний аналіз соціально-педагогічної проблеми виховання духовної культури студентів вищих навчальних закладів в інтегрованому освітньо-виховному середовищі;
  - науково обґрунтовано та експериментально перевірено технологію виховання духовної культури студентської молоді;
  - визначено педагогічні умови та оптимальні форми і методи виховання компонентів духовної культури у навчальній, соціокультурній та громадській діяльності студентів з особливими потребами в умовах Центру духовно-інтелектуального розвитку та реабілітації;
- *удосконалено* діагностичний інструментарій, що дозволяє визначати критерії, показники та рівні сформованості кожного з компонентів духовної культури, а також здійснювати педагогічний моніторинг якості педагогічної системи її виховання;
- *подальшого розвитку набули* основні дефініції процесу духовного розвитку особистості: "духовна реабілітація"; "духовна культура особистості", "духовне становлення" у відповідності до об'єкта дослідження.

Теоретичне значення отриманих результатів полягає у визначенні методологічних підходів до аналізу сутності виховання духовної культури студентської молоді; обґрунтуванні змісту поняття "духовна культура особистості студента ВНЗ" як наукової категорії в педагогіці, визначенні її структури: компонентів, критеріїв, показників та рівнів сформованості; у створенні засобів комплексної діагностики духовної культури студента вищого навчального закладу; у визначенні принципів та педагогічних умов виховання духовної культури у студентів вищого навчального закладу; у розробці науково-методичного супроводу та технологічному забезпеченні освітньо-

виховного процесу в інтегрованому середовищі вищого навчального закладу; у визначенні духовного потенціалу соціокультурного середовища у вихованні духовної культури у студентів з особливими потребами.

Практична значущість дослідження визначається актуальністю розробленої і експериментально апробованої технології, що формує оптимальні педагогічні умови виховання духовної культури студентів в інтегрованих групах навчання установ вищої освіти. Запропоновано нове рішення проблеми організації і корекції педагогічного супроводу в установах вищої професійної освіти.

Розроблені і емпірично перевірена авторські навчальні програми спецкурсів "Духовна культура особистості", "Культурологічні аспекти виховання студентів вищих навчальних закладів", "Духовна реабілітація студентів з особливими потребами" і методика їхнього технологічного освоєння, яка забезпечує розвиток духовної культури студентів і може використовуватися в процесі підготовки фахівців гуманітарного профілю. Науково-методичні посібники "Світ рівних можливостей", "Виховання духовної культури студентів вищих навчальних закладів", "Виховання духовно-моральних цінностей як складова соціокультурної та духовної реабілітації студентів з особливими потребами", проект створення Центру духовно-інтелектуального розвитку та реабілітації для осіб з особливими потребами на базі вищих навчальних закладів та результати дослідження можуть бути використані в діяльності установ професійної освіти з метою гуманізації внутрішнього і зовнішнього середовища виховання, інтеграції виховання в культуру, вивчення динамічних змін професійних і особистісних якостей студентів і викладачів вищого навчального закладу.

Впровадження результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження впроваджено в освітньо-виховний процес Міжнародного науково-технічного університету імені академіка Юрія Бугая (довідка № 87/240 від 20.10.2008 р.), Чернігівського інституту інформації, бізнесу та права (довідка № 87/950 від 22.11.2007 р.), на економічних факультетах навчання Донбаської машинобудівної академії (довідка № 035-05-1798 від 24.10.08 р.), Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов (довідка № 3195/01 від 12.10.2007 р.), на спеціальному факультеті (для осіб з особливими потребами) Кримського гуманітарного університету (довідка № 3/10 від 12.10.2009 р.); Маріупольського гуманітарного університету (довідка № 34/12 від 12.10.2009 р.), Слов'янського державного педагогічного університету (довідка № 68-08-199 від 11.11.08 р.), Відкритого міжнародного університету розвитку людини "Україна" (довідка № 2-Вп від 02.12.2008 р.); у практику діяльності Донбаського міжрегіонального центру професійної реабілітації інвалідів (довідка № 25-с від 11.11. 2009 р.), авторські науково-методичні посібники з виховання духовної культури студентів одержали рекомендацію Міністерства освіти України і впроваджені у навчальний процес вищих навчальних закладів (лист 14 – від 23.11.2007 р.).

Особистий внесок здобувача. У статтях, опублікованих у співавторстві (4 статті), здобувачу належить розробка концепції та теоретико-методичне

обґрунтування основних ідей з теми дослідження; визначення сутності духовної культури та розробка інноваційної методики її виховання в інтегрованому освітньо-виховному середовищі; проектування технології виховання духовної культури студентів у різних видах діяльності; безпосереднє здійснення експериментальної роботи в закладах освіти.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження доповідались на наукових конференціях:

- *міжнародних*: "Духовний розвиток особистості: методологія, теорія, практика" (2–3 червня 2004 р., 2–3 червня 2005 р., м. Луганськ); "Інноваційні технології вищої освіти" (17–18 травня 2005 р., м. Київ); "Актуальні моделі освіти та здоров'я: шляхи духовного розвитку людини і суспільства" (26–28 травня 2005 р., м. Київ); "Православні духовні цінності" (4–5 квітня 2005 р., м. Київ); "The International exhibition "Innovation in Higher Education" (17–18 квітня 2007 р., м. Сніна, Словаччина); "Шляхи розвитку духовності та професійної освіти" (7–9 листопада 2007 р., м. Вінниця); Перші Покровські Міжнародні освітні читання "Духовність, культура й наука: від традицій до майбутнього" (16–18 жовтня 2008 р., м. Київ); "Парадигма Творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду" (28–29 листопада 2008 р., м. Острогор); "Розвиток духовності та професіоналізму в умовах глобалізації" (5–7 листопада 2008 р., м. Вінниця); "Актуальні проблеми навчання і виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі" (22–23 листопада 2008 р., м. Київ); "Духовно-культурні цінності освіти та виховання" (14–15 жовтня 2009 р., м. Луганськ); "Развитие и стратегическое планирование модели интеграции, инновационные подходы в профессиональной реабилитации" (18–20 червня 2009 р., м. Луганськ); "Професіоналізм педагога у контексті Європейського вибору України" (23–25 вересня 2010 р., м. Ялта); "Вища школа: національні пріоритети і європейські орієнтири" (14–15 квітня 2010 р., м. Черкаси); "Стратегія розвитку професійної реабілітації та зайнятості осіб з обмеженими можливостями в Україні в контексті реалізації Плану дій РЄ щодо інвалідів" (30 травня – 3 червня 2010 р., м. Євпаторія); X Міжнародної науково-практичної конференції "Актуальні проблеми навчання і виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі" (12–16 квітня 2010 р., м. Київ); "Освіта дорослих як фактор соціалізації і соціального захисту в сучасному суспільстві" (13–16 квітня 2010 р., м. Черкаси); "Світоглядний вибір і майбутнє науки та освіти в ХХІ столітті" (4 травня 2010 р., м. Київ:);

- *всеукраїнських*: "Активізація креативного потенціалу майбутнього педагога: теорія і практика" (26–28 квітня 2006 року, м. Полтава,); "Магістратура на сучасному етапі розвитку освіти в Україні" (24–25 березня 2006 р., м. Київ); "Витоки духовності" (7–8 вересня 2006 р., м. Святогірськ).

Про отримані результати та висновки дисертаційного дослідження автор доповідав на засіданнях кафедри педагогіки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, засіданнях лабораторій Науково-дослідного інституту духовного розвитку людини: "Духовний розвиток майбутнього соціального працівника", "Духовні основи інтелектуально-фізичної реабілітації молоді з обмеженими фізичними можливостями",

"Екологія життя", на науково-практичних семінарах, засіданнях кафедри гуманітарних та природничих дисциплін Донбаського інституту техніки та менеджменту Міжнародного науково-технічного університету імені академіка Юрія Бугая.

Кандидатська дисертація на тему "Формування у дітей старшого дошкільного віку ціннісного ставлення до природи засобами мистецтв" за спеціальністю 13.00.08 – дошкільна педагогіка була захищена в 2001 році в Національному педагогічному університеті імені М. Драгоманова. Матеріали кандидатської дисертації в тексті докторської дисертації не використовувались.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, 14 таблиць, додатків на 20 сторінках, списку використаних джерел (504 найменування, з них 4 іноземними мовами). Загальний обсяг дисертації складає 469 сторінок обсяг основного тексту – 399 сторінок.

Публікації. Зміст і результати дослідження відображено у 48 публікаціях (з них 41 одноосібна), у тому числі – 1 монографія, 47 наукових статей, з яких 26 надруковано у провідних фахових виданнях, затверджених ВАК України, 7 – в інших педагогічних та наукових виданнях, 14 – у збірниках матеріалів конференцій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми дослідження, розкривається ступінь її розробленості, визначаються об'єкт, предмет мета і завдання дисертаційного дослідження, сформульовані основні концептуальні ідеї, методологія і методи дослідження, представлена його наукова новизна і практична значущість, наведено дані про апробацію та впровадження результатів дослідження.

У **першому розділі** "Теоретико-методологічні підходи до проблеми виховання духовної культури у студентів вищих навчальних закладів засобами культурологічних дисциплін" здійснено аналіз виховання духовної культури особистості як науково-педагогічної проблеми у її історичному аспекті і в умовах сучасної цивілізації, викладені результати аналізу методологічних підходів (ціннісно-синергетичного, акмеологічного, культурологічного, середовищного) до виховання духовної культури у студентів вищих навчальних закладів.

Автором обґрунтовується ціннісно-синергетична концепція виховання духовної культури студентів вищого навчального закладу на основі теорії саморганізації відкритих нелінійних систем, доводиться необхідність синтезу ідей аксіології і синергетики, що дозволяє трактувати освітньо-виховний процес у вищому навчальному закладі у сукупності його внутрішніх та зовнішніх взаємозв'язків, розкрити закономірності, зв'язки між окремими складовими освітньо-виховної системи, сприяє визначенню ціннісно-сміслових та функціональних компонентів структури духовної культури студента,

відтворюючи її цілісність і системність. Ціннісно-синергетичний підхід визначає процес розвитку духовної культури студентської молоді як відкритий, діалогічний, комунікативний; орієнтує педагога, як суб'єкта освітньо-виховного процесу, на вивчення найскладніших внутрішніх законів життя людини, допомагає усвідомити їхню неединичність, альтернативність, зрозуміти умови "заглядання усередину себе", сприяє перетворенню освітніх установ вищої професійної освіти на суб'єкти системи розвитку духовної культури особистості.

З погляду акмеологічного підходу розглядаються питання становлення духовної культури студента вищого навчального закладу через комплексне дослідження цілісності суб'єкта, що проходить ступінь зрілості (своє акме). Акмеологічний підхід, як методологія дослідження, сприяє: створенню методико-технологічного інструментарію, який дозволяє виявити досягнутий рівень духовно-культурного розвитку як окремої людини, так і групи людей; визначенню певних критеріїв та показників сформованості окремих компонентів духовної культури, виокремленню психолого-педагогічних факторів, які впливають на процес духовного становлення майбутнього спеціаліста, розробці психодіагностики духовної культури особистості, оптимізації навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі.

Культурологічний підхід є підґрунтям для реалізації практичних засад взаємозв'язку освітнього простору та культури. Він орієнтує систему виховання студента ВНЗ на діалог з культурою людини як її творця та суб'єкта, що здатний до культурного саморозвитку. Культурологічний підхід заснований на положенні про те, що виховання духовної культури студентської молоді розуміється як цілеспрямоване "входження в контекст культури за допомогою педагога і розвиток здатності жити в сучасному суспільстві, свідомо будуючи своє життя, гідне людини". Культурологічний принцип передбачає вивчення духовної культури в загальнокультурному контексті як інтеграцію особистості студента із сферою загальнолюдських цінностей, як складну інтегративну якість особистості, відображаючи в ній сукупність культур (світоглядну, інтелектуальну, моральну, естетичну, екологічну, релігійну, громадянську, культуру спілкування, культуру праці, побуту тощо). Культурологічний підхід забезпечує взаємозв'язок культурно-духовних цінностей особистості студента та культурно-освітнього середовища, у якому виховання досліджується в контексті культури як така її частина, що виконує всі основні функції культури: інтеграції людей, організації їхньої життєдіяльності, створення умов для творчої самореалізації і саморозвитку людини, збереження, розвитку і зміни системи цінностей, проектування нових зразків культурного життя тощо.

Середовищний підхід до виховання духовної культури особистості як соціокультурного феномену підкреслює значимість і актуальність цього процесу для суспільства і являє собою сукупність дослідницьких процедур, які включають: виявлення чинників, що створюють домінанту розвитку особистості студента і, відповідно, тип середовища; встановлення взаємовпливу

організованого навчання і середовищних умов, що створюють варіативні моделі поведінки і розвитку студентів; проектування оптимальної композиції комунікативних, інформаційних, навчальних, творчих середовищ та середовищ дозвілля. У зв'язку з цим виникає потреба в освітньо-інформаційних середовищах, їх центрація на освітній установі виступає як підстава для реалізації ідеї перетворення освітніх установ у культурно-освітні центри. Будь-яка освітня установа (незалежно від профілю) повинна стати Центром культури, гуманітарної допомоги, захисту і підтримки кожної особистості. духовного розвитку молоді, місцем, де вся його діяльність спрямована на виховання і розвиток духовної культури всіх учасників педагогічного процесу. Для цього необхідні спеціальні заходи для створення культурно-виховного середовища, у якому відбувається вільний вибір особистістю способів творчої самореалізації і її культурний саморозвиток, здійснення соціально-педагогічного захисту, допомоги і підтримки кожного студента в його адаптації до соціуму і життєвому самовизначенні. Відповідність культурно-виховного середовища освітньої установи принципам і цінностям особистісно-орієнтованої освіти, віддзеркалення нею культурного плюралізму сучасного світу, а також її цілеспрямоване формування і підтримка є педагогічними умовами впливу культурного середовища на формування духовних цінностей її суб'єктів.

У другому розділі "Структурні компоненти духовної культури студентської молоді" здійснено аналіз поняття "духовна культура" як складової цілісного феномену культури, розкрито її сутність, обґрунтовані структурні компоненти: зміст, функції, емпіричні критерії, показники; розроблено структурно-функціональну модель духовної культури особистості.

На основі аналізу сучасної філософської, соціологічної, культурологічної літератури з теми дослідження зроблено висновок, що культура є одним із фундаментальних понять соціально-гуманітарного пізнання і визначається як: сукупність матеріальних і духовних цінностей, що виражають певний рівень історичного розвитку даного суспільства і людини; як сфера духовної життєдіяльності суспільства, що включає систему освіти, виховання, духовної творчості; як зміст цивілізації, що відбиває її базисні традиції, тобто стійкі стереотипи, що обумовлюють загальні параметри для способів постановки і рішення різних проблем у цілому і освітньо-виховних системах зокрема; як рівень оволодіння людиною тією або іншою галуззю знань або діяльності; як форми соціальної поведінки людини, обумовлені рівнем її виховання і освіти; як спосіб перетворюючої діяльності людини в світі і спосіб самоперетворення. Вихідні позиції нашого дослідження базуються на теоретико-історичному аналізі робіт філософів І. Канта, Г. Гегеля, Ф. Шиллера, Е. Тайлора, В. Франкла, М. Бердяєва та ін., які розглядають культуру як галузь духовної свободи людини.

У розділі виділено декілька підходів до інтерпретації феномена культури, які стали теоретико-методичною основою розв'язання завдань виховання

духовної культури студентів вищих навчальних закладів, а саме: культури як системи цінностей (аксіологічний підхід) С. Анісімов, А. Арнольдов, М. Дьомін, С. Дробницький, А. Коршунов, Н. Розов, Е. Соколов Н. Чавчавадзе тощо; культури як процесу розвитку "сутнісних сил" людини, як суб'єкта конкретно-історичного процесу (особистісно-діяльнісний) Е. Баллер, Н. Злобін, Л. Коган, М.Межуєв, Е. Ржабек, Л. Сохань і інші; культури як система формуючих початків людської діяльності (системний) М. Каган, Е. Давидович, Ю. Жданов, В. Жарков, Е. Маркарян.

На основі аналізу теоретичних джерел наведене узагальнююче визначення культури як сукупності матеріальних, практичних і духовних надбань суспільства, які відображають рівень його історичного розвитку, втілюються в повсякденній діяльності людини, знаходять відображення у її соціальних, моральних, естетичних та інших характеристиках.

У розділі зроблено аналіз поняття "духовність", на основі якого виділено декілька концепцій духовності (*ціннісно-смілова, потребнісно-інформаційна, гносеологічна, соціально-історична, комплексна, діяльнісна*). З'ясовано, що духовність вбирає в себе сукупність усіх функцій свідомості, а також прояв розуму, почуттів та волі людини. Духовність є інтегративною якістю особистості, що виявляється в діяльній любові до людини, світу, Бога; вона пов'язана з інтелектуально-розумовою, почуттєво-емоційною і вольовою сферами особистості та формується в процесі внутрішньої роботи людини над собою. У суспільстві духовність репрезентує себе у якості духовної культури.

Доведено, що духовна культура відіграє визначальну роль у збагаченні духовного світу особистості. Вона є інтегрованою її властивістю, у якій відбиваються внутрішній світ людини, ідеали, установки, культурні смисли буття, єдність духовних цінностей (інтелектуальних, моральних, естетичних, екологічних), морально-етичних норм.

У розділі визначено об'єктивні фактори, що впливають на формування духовної культури студентської молоді в системі вищої освіти. До них віднесено:

- конкретно-історичні, соціокультурні *умови життєдіяльності* особистості в суспільстві, що впливають на її світогляд, свідомість, моральні принципи, культуротворчу діяльність;
- *духовно-культурна спадщина* суспільства, в якій закарбовані історично сформовані соціальні норми, моральні ідеали, художньо-естетичні, патріотичні цінності, народні традиції;
- *духовно-моральна самосвідомість* особистості, як система її ціннісних установок і орієнтацій, світоглядних переконань, ідеалів і принципів, що спрямовують емоційно-вольову, інтелектуально-творчу, професійну і соціальну активність особистості в процесах культурно-духовного саморозвитку і самовизначення фахівця.

У розділі представлено психологічне обґрунтування проблем духовної культури і духовного розвитку особистості на основі теорії відношень

В. М'ясищева, теорії свідомості та діяльності С. Рубінштейна, О. Леонтьєва, культурно-історичної теорії Л. Виготського, теорії установки Д. Узнадзе.

У зв'язку з цим зроблено висновок, що соціально-психологічними механізмами і джерелами розвитку духовної культури особистості є процеси пізнання, спілкування і діяльності, за допомогою яких здійснюються духовна рефлексія і саморефлексія особистості, реалізуються емоційні співпереживання і почуття духовної причетності, здійснюються особистісні саморегуляція і самоконтроль. Підкреслюється, що важливими в духовному самовизначенні є соціальна, національно-культурна і професійна ідентифікація особистості, позитивне передбачення людиною своїх планів, творче проектування діяльності, бачення її перспектив і прогнозування результатів.

Порівняльний аналіз психолого-педагогічних досліджень дозволив визначити сутнісні характеристики духовної культури особистості, яка охоплює основні сфери духовно-культурного прояву психічної складової особистості, а також психолого-педагогічний механізм її становлення, який характеризується системою взаємообумовлених характеристик: когнітивної, емоційної, мотиваційної, саморегулюючої та діяльнісної.

У розділі представлена структурно-функціональна підхід модель виховання духовної культури студента ВНЗ (**Рис. 1**), яка розроблена на основі структурно-системного підходу. Сукупність структурних і функціональних компонентів розкриває специфіку процесу виховання духовної культури студентів ВНЗ. При цьому за основу було взято процес розвитку особистості, її діяльність та особистісні якості.

Критерії культурно-духовного розвитку особистості було визначено, виходячи з розуміння духовної культури як системного інтегративного явища, виокремлюючи її структурні та функціональні компоненти, розуміння культури як стану, як процесу і як результату творчого освоєння особистістю духовних цінностей, при якому вона стає суб'єктом культури. Аналіз сутнісних характеристик духовної культури дозволив виділити основні функції: адаптації, розвитку, самовизначення, самореалізації і самоствердження.

Динаміка розвитку духовної культури студентів ВНЗ забезпечується взаємопов'язаними компонентами-блоками: духовно-інтелектуальним, емоційно-ціннісним, потребнісно-мотиваційним, саморегуляційним та результативно-діяльнісним. Функціональними складовими (показниками) виділених компонентів є готовність до залучення і засвоєння культурологічних знань, установка на освоєння духовних цінностей, усвідомлення відповідальності за результати своєї діяльності, здібність і схильність до рефлексії, духовно орієнтована діяльність і поведінка.

У третьому розділі "**Аналіз стану виховання духовної культури студентської молоді у вищій школі України**" розкрито освітньо-виховну діяльність вищої школи як інтегрованого середовища становлення фахівців нового типу, здібних до самореалізації і функціонування в нових соціально-економічних умовах, що поєднують в собі високий рівень культури, освіти,

інтелігентності, професійної компетентності, духовної культури; використана психолого-педагогічна методика діагностики вихованості духовної культури студентів вищих навчальних закладів; проаналізовано стан вихованості духовної культури студентів у практиці вищих начальних закладів.

З'ясовано, що сучасний стан вищої освіти людей з особливими потребами характеризується використанням різноманітних інноваційних форм навчання, збільшенням чисельності студентів із обмеженими фізичними можливостями. Це обумовлено:

- увагою державних, міжнародних організацій до рішення проблем людей з обмеженими можливостями здоров'я;
- зміною акцентів соціальної політики з соціального забезпечення до соціальної інтеграції і активізації людей з обмеженими можливостями у всіх сферах суспільного життя;
- ухваленням законодавчих актів, в яких особливо виділяються вимоги включити людей, що мають інвалідність в систему інтегрованої загальної і вищої освіти і які характеризуються зміною парадигми системи освіти, для якої одне з основних завдань, – надання окремій особі свободи у виборі освітніх траєкторій відповідно до її здібностей, запитів і можливостей (інклюзивна освіта).

Проте, на жаль в Україні проблема вищої інклюзивної освіти поки що в свідомості суспільства не зайняла належного місця, яке вона має в країнах Європи та США, хоча число молоді з інвалідністю за останні роки значно збільшилося. В дисертації акцентується увага на основних проблемах в цій сфері: відсутність освітньо-реабілітаційної структури вищої освіти для даної категорії молодих людей, методології і методичного забезпечення навчально-виховного процесу, не розробленість навчально-реабілітаційних програм, згідно нозології хвороби і ступеня порушення сомато-психологічних функцій організму тощо.

Рис.1 Структурно-функціональна модель духовної культури особистості

Організація інтегрованого навчання осіб з особливими освітніми потребами у вищих навчальних закладах можлива за умов функціонування безбар'єрного освітнього середовища для людей з обмеженими можливостями здоров'я і залежить від реалізації комплексної моделі діяльності фахівців різного профілю (педагогів, лікарів, психологів, логопедів). Для цього необхідне вирішення наступних завдань:

- розвиток і підтримка соціального партнерства між організаціями, установами, відомствами, що забезпечують педагогічну, психологічну, медичну, соціальну підтримку осіб з особливими освітніми потребами шкільного віку, студентів середніх і вищих професійних установ;
- створення умов для взаємодії структур масової і спеціальної освіти в реалізації інтеграційних підходів до освіти студентів з особливими потребами;
- створення банку даних про педагогічний досвід, теоретичні і методичні розробки і результати в галузі інтеграційних підходів до освіти студентів з особливими потребами;
- сприяння в організації роботи спеціальних освітніх підрозділів в структурі вищих навчальних закладів як відкритих соціально-педагогічних майданчиків, центрів спеціалізованої допомоги в реалізації особливих освітніх потреб інтегрованої молоді;
- сприяння в дієвості системи міжвідомчого обговорення умов, моделей інтегрованого (інклюзивного) навчання, результатів, що досягаються, проблем і можливих перспектив інтеграції (проведення міжнародних, всеукраїнських конференцій, круглих столів, робота зі ЗМІ).

Такі підходи до безбар'єрного освітнього середовища, створення рівних можливостей для студентів з особливими потребами є принципами інтеграції навчального, виховного та реабілітаційного процесів, в рамках яких вирішуються завдання органічної трансформації студентів з особливими потребами з пасивних споживачів освітніх і реабілітаційних послуг в активних, свідомих і кваліфікованих користувачів, здатних творчо застосовувати спеціальні знання і методи для продуктивної діяльності, спрямованої на зняття бар'єрів в освітній, професійній і побутовій сферах, в самопізнанні, саморозвитку і самореалізації.

В розділі представлена методика психолого-педагогічної діагностики вихованості духовної культури студентів вищих навчальних закладів з кожного з її компонентів, яка дозволила отримати дані про ступінь розвитку духовної культури особистості студента, описати рівні її сформованості та на основі цього спроектувати відповідну технологію виховання цих якостей у студентів.

Для визначення стану вихованості духовної культури особистості студента були з'ясовані змістовні та технологічні можливості різних форм виховного впливу: можливості навчального процесу (роль культурологічних дисциплін у культурно-духовному розвитку особистості студента), позааудиторна виховна діяльність у вищому навчальному закладі, саморозвиток студента).

Конкретне уявлення про стан досліджуваної проблеми було отримано на основі узагальнення досвіду, вивчення та аналізу документації вищих навчальних закладів освіти, бесід, анкетування, психологічного тестування викладачів та студентів, спостереження за діяльністю педагогів та студентів у навчальній і позааудиторній діяльності.

Було виявлено, що культуротворча функція освітнього простору сьогодні ще не визнається домінуючою серед пріоритетів професійної підготовки студентської молоді; недостатньо розроблена теоретико-методична, технологічна база виховання духовної культури у студентів у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації; недостатній інформаційний рівень висвітлення освітніх культурологічних проблем у педагогічній літературі, зокрема методичного характеру; недостатній рівень культурологічної та технологічної підготовленості педагогічних кадрів у ВНЗ; викладання культурологічних дисциплін не ґрунтується на засадах творчого саморозвитку особистості як органічної складової культурологічної освіченості та соціокультурного саморозвитку особистості.

Підкреслено, що у вищих навчальних закладах використовуються різноманітні форми виховної роботи культурно-духовного спрямування, однак їхня організація здійснюється переважно в позааудиторній діяльності, що звужує можливості духовного розвитку студентів.

На основі аналізу матеріалів констатуючого експерименту щодо з'ясування вихідного рівня сформованості духовної культури була виявлена загальна динаміка розвитку духовної культури у майбутніх спеціалістів: з'ясовано уявлення студентів про духовність, життєві цінності, риси духовно багатой особистості, ступінь усвідомлення образу власного "Я"; визначено рівень культурологічних знань; виділені домінуючі потреби, інтереси особистості в епоху деформації сфер життя суспільства; стан емоційної культури студента; з'ясовані художньо-естетичні уподобання сучасних молодих людей; виявлені ставлення студентів до норм моралі; встановлені життєві орієнтації, пріоритети, цінності сучасних студентів; їхня здатність до культуротворчої діяльності.

На основі аналізу початкового рівня духовної культури студентів – учасників експерименту констатовано, що як в контрольних, так і в експериментальних групах більшість студентів (в середньому 65 %) мають задовільний рівень сформованості духовної культури. Лише незначна кількість студентів (в середньому 5–9 %) мала високий рівень розвитку духовної культури особистості. Дані результати підтверджують негативні тенденції, притаманні сучасній студентській молоді та освітньому простору вищих навчальних закладів, а також доводить, що зміст, структура та організація освітньо-виховного процесу потребують технологічних змін.

В четвертому розділі "Процес виховання духовної культури у студентів вищих навчальних закладів засобами культурологічних дисциплін" визначені закономірності, принципи та психолого-педагогічні умови виховання духовної культури студентів вищих навчальних закладів; розкрито сутність педагогічної технології виховання духовної культури у

студентів вищих навчальних закладів засобами культурологічних дисциплін, розкрита робота Центру духовно-інтелектуального розвитку та реабілітації студентів з особливими потребами, а також висвітлені результати експериментальної перевірки ефективності дослідної роботи.

У розділі розкривається концепція виховання духовної культури студентів ВНЗ в процесі духовно-морального та культурологічного розвитку особистості на основі присвоєння нею духовних цінностей. Теоретико-методологічним підґрунтям виховання є розуміння духовності як інтелектуального, почуттєво-емоційного світу та ціннісно-смыслового ядра особистості, що проявляється у співпереживанні, умінні усвідомлювати почуття та вчинки, прагненні до загальної гармонії, доброчинності та самовдосконалення.

Основні положення концепції зумовлюються наступними факторами:

- взаємозв'язком теоретичних знань та умінь, які засвоюються студентами в процесі освоєння культурологічних дисциплін з їх потребою в духовно-практичній, соціокультурній діяльності та ціннісними орієнтаціями;
- впливом соціокультурного середовища як духовного та соціального простору особистості, за допомогою якого вона активно включається в культурні зв'язки суспільства, набуває першого досвіду самостійної культурної діяльності й духовної практики;
- підготовкою і перепідготовкою педагогічних кадрів, формуванням у них наукових уявлень про виховання духовної культури студентів ВНЗ, озброєнням умінь і навичками застосування сучасних педагогічних технологій розвитку духовної сфери особистості, наданням їм можливості створення індивідуальної програми самоосвіти і реалізації духовних цінностей в професійній, соціально значущій діяльності;
- відкритістю процесу виховання духовної культури студентів ВНЗ, що забезпечує гармонійне сполучення обов'язкового і додаткового компонентів при опорі на навчальні предмети гуманітарно-культурологічного профілю, надаючи тим самим широкі можливості вибору змісту у відповідності з особистісними потребами студентів і педагогів.

У розділі визначено основні закономірності розвитку духовної культури студентів вищих навчальних закладів: орієнтація на розвиток особистості, її сутнісний початок і культурне призначення; цілісність педагогічного процесу. становлення особистості здійснюється тільки на основі активності самої особистості у взаємодії її з навколишнім соціокультурним середовищем, в процесі включення її в різноманітну діяльність.

Обґрунтовано, що, спираючись на загальні принципи виховання у процесі формування духовної культури особистості, виокремлено спеціальні *принципи ефективного духовно-культурного розвитку студентів ВНЗ*, які в залежності від мети та змісту роботи було розділено на такі групи:

- *проекткування та реалізації процесу формування духовної культури*: принципи духовно-моральної орієнтації, рефлексивної спрямованості, діалогізму, креативності, екзистенціальності; соціокультурного контексту розвитку, наступності культури, урахування всебічних зв'язків;

➤ *організації освітньо-виховної роботи у вищому навчальному закладі*, які забезпечують цілісність, безперервність процесу формування духовної культури студентів ВНЗ: принципи варіативності, координації, інтерактивності, доступності та керівництво ними у практичній діяльності.

Це зумовило розв'язання таких дослідницьких завдань: теоретичного обґрунтування педагогічних умов, мети, завдань і змісту формування компонентів духовної культури особистості.

Метою виховання духовної культури у вищому навчальному закладі є формування особистісних рис духовно розвиненої особистості, що включають розвинену самосвідомість, духовність, інтелектуальну, моральну, художньо-естетичну та екологічну культуру.

Зміст процесу виховання духовної культури студентів ВНЗ включає: освітньо-виховний ресурс духовної культури суспільства; потенціал навчально-виховного і соціокультурного середовища вищого навчального закладу; духовний саморозвиток, самовдосконалення та духовна самореалізація особистості студента

Визначено основні *завдання* процесу виховання духовної культури студентів, а саме:

➤ формування духовної компетенції майбутніх фахівців в інтелектуальній, емоційно-ціннісній, потребнісно-мотиваційній, саморегуляційній та діяльнісній сферах особистісного розвитку;

➤ культивування кращих рис української ментальності – працелюбності, милосердя, патріотизму, доброти та інших добродійностей;

➤ розвиток духовно-чуттєвого світу особистості: духовних потреб, морально-естетичних почуттів; прагнень до моральної досконалості;

➤ виховання інтересу та ціннісного ставлення до творів мистецтва, до явищ культури, здатності сприймати життя на основі ідеалів краси, добра і любові;

➤ виховання вольової саморегуляції поведінки, установки на моральні норми суспільства, вимогливість до себе; здатність до самопізнання та культурної самоосвіти; творча самореалізація у діяльності та спілкуванні;

➤ активізація творчого ставлення до навколишньої дійсності, самостійність рішень та цілеспрямованість дій; розвиток умінь та навичок, які зумовлюють практичний діяльнісний характер духовної культури, здатність до культурно-творчої діяльності (інтелектуальні уміння, художньо-естетичні уміння), здатність цілісно планувати і вирішувати соціальні завдання; адекватна оцінка культурної співтворчості (духовна практика).

На основі визначених факторів, закономірностей, принципів, змісту та завдань формування духовної культури студентів сформульовано наступні *педагогічні умови*:

➤ *Дидактико-методичні*, які забезпечують системно-технологічну організацію освоєння студентами змісту культурологічних дисциплін, спрямованих на духовний розвиток особистості:

- цілісність, безперервність і системність розвитку духовної культури в процесі діяльності;

- взаємозв'язок професійної, етичної і загальнокультурної підготовки студентів в умовах широкої гуманітаризації вищої професійної освіти та гуманізації виховання;
- побудова змісту і структури навчально-виховного процесу у відповідності із завданнями й основними компонентами духовної культури;
- відбір евристичних та проектних завдань для освоєння культурологічних дисциплін;
- застосування проблемних, інтерактивних, технологій в навчальному процесі;
- варіативність видів діяльності на заняттях з предметів гуманітарного циклу, що сприяє включенню студентів у процес культуротворчої діяльності,
- формування позитивної мотивації студентів до вивчення і освоєння культурологічних дисциплін на основі максимальної інтенсифікації їх освоєння;
- моніторинг проявів духовної культури особистості за заданими критеріях.
  - *Організаційно-педагогічні умови*, які зумовлюються спеціальною, цільовою організацією педагогом пізнання, діяльності, спілкування, самоосвіти та самовиховання студентів:
    - діагностика культурно-духовного розвитку студентської молоді;
    - цільове програмне проектування впливу на становлення духовної культури особистості студента;
    - реалізація ціннісно-орієнтуючого діалогу творчих взаємодій викладачів і студентів у навчальній та позааудиторній роботі;
    - створення доброзичливого морально-психологічного клімату в колективі, а також урахування емоційного самопочуття кожного студента;
    - педагогічна підтримка і корекція прояву духовної культури особистості.
  - *Акмеологічні умови*, які спрямовані на стимулювання і підтримку високого рівня особистісної активності студентів в процесі духовного зростання і становлення їхньої особистої духовної культури:
    - установка на духовний саморозвиток, готовність до самопізнання свого внутрішнього світу, усвідомлення відповідальності за результати своєї діяльності, необхідність її постійного удосконалення.
    - самоактуалізація здібностей духовної рефлексії, саморегуляція вчинків з позицій культурних норм,
    - особистий досвід соціокультурної діяльності,
    - орієнтація педагогічного процесу на суб'єктивну позицію студента як носія загальнолюдських і культурних цінностей у світоперетворенні за законами краси.
  - *Культурно-виховні умови*:
    - сумісна виховна робота соціальних інститутів виховання на основі гуманізації, індивідуалізації у всіх ланках спільної діяльності суб'єктів освітньо-виховного процесу;

- розуміння освітньо-виховного процесу як особистісно-орієнтованого, його одухотвореність в усіх ланках в умовах соціокультурної діяльності;
- залучення студентів до світового культурно-духовного досвіду, що сприяє творчому зростанню особистості на основі самопізнання, самовиховання, духовної самореалізації;
- створення культурного поля та культурного середовища навчального закладу.

Проведений у дисертації теоретичний аналіз проблеми виховання духовної культури студентів вищих навчальних закладів, виявлений комплекс педагогічних умов, які забезпечують ефективність даного процесу дозволили вийти на проектування адекватної педагогічної системи.

В основу проектування процесу покладено ідею системного розвитку духовних якостей майбутніх спеціалістів за допомогою застосування комплексу методів, форм та засобів виховання духовної культури особистості, адаптованих до навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі з урахуванням вимог соціально-професійного оточення, що дозволяє адекватним способом організовувати навчально-виховні заходи зі студентами і сприяти вихованню у них духовно-культурних якостей. Це здійснюється на основі правил і вимог, розроблених до процесу проектування та його результатів: орієнтованість на особистість учасників педагогічного процесу, орієнтація на технологічність і творчість; інтеграція професійно-специфічного і загально-гуманітарного змісту; відповідність проекту інтересам, можливостям студентів і педагогів; достатня гнучкість проекту, його економічність.

Педагогічна система формування духовної культури особистості представляє собою механізм взаємодії компонентів цілісного педагогічного процесу який передбачає реалізацію стратегій, тактики і техніки формування духовно-культурних якостей майбутніх спеціалістів і містить у собі наступні компоненти:

- цільовий – орієнтація на людину як вищу гуманістичну цінність, виховання високодуховної і високоморальної особистості на основі гуманістичних цінностей, спрямованих на гармонізацію раціонально-логічної й емоційно-мотиваційної сфер особистості, формування внутрішньо особистісних орієнтирів і системи відносин зі світом на основі ієрархії цінностей;
- змістовний – цілісність картини світу і людини в ньому, що досягається комплексом наявних і проєктивних цінностей, розширенням освітнього простору за допомогою матеріалу культури мистецтва, опорою на систему образів, варіативністю і гармонійним сполученням обов'язкового і додаткового освітніх компонентів при опорі на навчальні предмети гуманітарно-культурологічного профілю;
- технологічний – цілісна сукупність педагогічних дій, операцій, процедур, що забезпечує актуалізацію і розвиток особистісних якостей студентської молоді, поступове розширення емоційного і діяльнісного поля за рахунок інформаційного, що приводить до розширення сфери його інтересів, до усвідомлення потреби в самопізнанні, саморозвитку, духовної

самореалізації, до самостійного вибору адекватних способів задоволення духовних потреб, розширення спектра можливостей і засобів для одержання інформації про самих себе (насамперед, за рахунок гуманістичного аспекту змісту освіти) і стимулювання їх інтересу до свого внутрішнього світу;

➤ рефлексивно-управлінський – педагогічне керування (діагностування, цілепокладання, конструювання, корекція, підсумковий облік і контроль).

На основі аналізу розглянутих автором сучасних освітніх технологій, зокрема: (технологій особистісно-орієнтованого виховання, диференційного виховання, проблемного виховання, виховання без насилля, діалогового виховання, рефлексивного виховання), визначенні їхніх розвиваючих функцій, акцентовано на технології духовного розвитку особистості, засновані на формах саморефлексії, саморегуляції студентів, їх етичної самооцінки, як одного із головних завдань виховання молоді студентського віку.

У розділі визначено технологію виховання духовної культури студентів вищих навчальних закладів як спеціально організований, цілеспрямований, динамічний, інноваційний процес організації і стимулювання духовно-пізнавальної діяльності студентів, спрямованої на формування: системних знань про культурно-духовні цінності, що формують діалектичне та гнучке світорозуміння, ціннісних орієнтацій на ідеали культури і традиції свого народу; моральних норм суспільства; духовної спрямованості, емоційної культури, вольової саморегуляції поведінки, здатності до самопізнання та культурної самоосвіти; умінь та навичок, які зумовлюють здатність до культуротворчої діяльності та духовної практики.

Для студентів інтегрованих груп навчання були застосовані також технології соціальної педагогіки: педагогічна підтримка, педагогічний супровід, духовна і соціокультурна реабілітація, соціальна терапія. Вони орієнтують на цілісний підхід до людини, урахування її інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій, на створення суспільних умов, що сприяють мобілізації потенціалу внутрішніх сил особистості для вирішення певних проблем і труднощів.

Зазначено, що технологія виховання духовної культури в інтегрованих групах навчання будується на суб'єкт-суб'єктних відносинах. Студенти із особливими потребами як суб'єкти виховної роботи одержують соціально-педагогічну підтримку, в результаті якої розвиваються їхні здібності до рефлексії та інтроспекції, формується оптимізм, любов до людей, до себе, альтруїзм, духовна свобода, совість і самоконтроль. Все це актуалізує їхній досвід і здібності, допомагає позитивній, соціально значущій, ціннісній самореалізації. Педагогічний супровід ґрунтуються на індивідуально орієнтованій допомозі та співробітництві в їхньому життєвому самовизначенні і дозволяє молодій людині з інвалідністю усвідомлювати себе як особистість, бути стратегом свого життя.

Розуміючи соціокультурну реабілітацію як комплексний процес з опануванням насамперед людиною з інвалідністю надбаннями людської культури, знаннями, професійними навичками за допомогою підтримки з боку фахової реабілітаційної медицини, професійних психологів, створенням реабілітаційного супроводу вище названих закладів та установ в розробці

методології ми використали епістемологічну, а саме ціннісно-синергетичну парадигму, до складу якої було введено поняття "духовна реабілітація", яке визначається як відновлення душі людини, її моральності, становлення її духовних потреб, відновлення здатності людини до психічної саморегуляції, самореалізації та вдосконалення, до цілеспрямованого пізнання та ствердження у своєму житті істини, загальнолюдських цінностей, добра та краси.

У розділі розглянуто модель духовної реабілітації студентів з інвалідністю, що використовується для досягнення поставлених завдань. Реалізація цієї моделі передбачає:

- *відкритість* майбутньому, її *динамічність*, формування нових орієнтирів і цілей;
- *інтеграцію* усіх способів освоєння людиною з інвалідністю світу (включаючи культурні та духовні);
- *особистісну спрямованість* процесу духовної реабілітації, вільний розвиток індивідуальності, що є основним його фактором;
- *безпосередню участь суб'єкта* реабілітації у створенні індивідуальної програми духовної реабілітації, вибір темпів, змісту, форм, методів, місця і часу цього процесу;
- *розвиток інтелектуально-духовної культури* особистості й використання у побудові реабілітаційних новітніх інформаційних і телекомунікативних технологій;
- *перехід* від принципу "реабілітація на все життя" до принципу "реабілітація впродовж всього життя";
- *розвиток та введення* в процес реабілітації духовно-культурної компоненти та синергетичних уявлень про відкритість світу, цілісність та взаємозв'язок людини, природи та суспільства;
- *створення* інтегрованого виховного середовища за принципами співжиття, співтворчості, спрямованого на подолання соціальної ізоляції.

Формувальний експеримент був обґрунтований і здійснений як досвід моделювання і реалізації організаційно-педагогічних умов, що забезпечують ефективний розвиток і функціонування процесу виховання духовної культури особистості студентської молоді.

Проведення формувального експерименту тривало протягом 2003-2008 рр. і проходило у два етапи: мотиваційно-орієнтаційний та технологічний етапи. Організація дослідно-експериментальної роботи відбувалася з урахуванням виявлених під час аналізу теорії і практики основних психолого-педагогічних умов розвитку духовної культури майбутнього спеціаліста засобами культурологічних дисциплін, а також в процесі позааудиторних виховних заходів.

Результати констатувального експерименту зумовили розробку та впровадження технології виховання духовної культури студентів ВНЗ у навчальну діяльність: поглиблення культурно-духовного змісту навчальних дисциплін гуманітарного циклу, введення додаткових змістовних модулів культурологічного спрямування (впровадження спецкурсу "Духовна культура особистості" у навчальний процес); у позааудиторну діяльність: організацію

культурно-масової, громадської, волонтерської діяльності студентів культурно-духовного спрямування в умовах Центру духовно-інтелектуального розвитку та реабілітації; у роботу з самовиховання: розробка та застосування індивідуальної програми духовного розвитку "Сходинок мого духовного становлення".

Перший етап формуального експерименту був спрямований на залучення педагогів до культурно-духовної проблематики, підготовку викладачів гуманітарних, культурологічних дисциплін, педагогів-кураторів до роботи в умовах відкритої освітньої системи – вищого навчального закладу як Центру культури. Він носив мотиваційний, діагностичний характер і був пов'язаний із вивченням і формуванням у педагогів професійних і особистісних установок на перетворення своєї діяльності, зі стимулюванням їх особистісного росту і саморозвитку. З цією метою було створено педагогічну студію "Майстер-клас", яка передбачала освоєння нових форм педагогічної майстерності, педагогічні технології, способи педагогічної діяльності, тобто стало базою для саморозвитку і самовдосконалення педагогів.

Завдання спецкурсу "Культурологічні аспекти виховання студентів ВНЗ" полягали у формуванні системних знань у викладачів-кураторів в галузі сучасної філософії освіти і виховання, в оволодінні ними основними технологіями сучасної культури виховання; у розвитку навичок ефективної взаємодії зі студентами, у використанні інтерактивних технологій виховання у навчально-виховному процесі. Психолого-педагогічна підготовка викладачів та кураторів академічних студентських груп, що включала семінарські заняття з проблем гуманізації і гуманітаризації освіти, педагогічної аксіології, духовно-морального виховання, формування сучасного стилю науково-педагогічного мислення спонукала до діяльності в інноваційному режимі.

Мотиваційний етап формуального експерименту передбачав організацію процесу формування духовної культури під час дослідно-експериментальної роботи, в якій взяло участь 432 студента.

На першому етапі передбачалося формування спрямованості студентів на поглиблення культурологічних знань, умінь та навичок, розвиток духовно-інтелектуальних якостей та розвиток функціональних цінностей духовної культури, осмислення їх значимості для реалізації складової майбутньої професійної діяльності. Перш за все вирішувалися завдання теоретико-практичної готовності студентів до культуротворчої діяльності та духовної практики.

Предмети культурологічного циклу мають унікальний ціннісний потенціал, який полягає в можливості представляти цілісну єдність духовних, соціальних і технологічних компонентів змісту виховання і навчання; розглядати процесуальну сторону освіти як культурний акт (подію), через який здійснюється реалізація важливих соціокультурних функцій. Цього ефекту було досягнуто завдяки застосуванню інтерактивних методів освоєння культурологічних дисциплін (формування "живого знання", конституювання сенсу, моделювання ситуацій), які поширювали досвід духовного самопізнання в процесі освоєння навчального матеріалу, сприяли інтеріоризації духовних цінностей людської культури в процесі вивчення культурних текстів і

екстеріоризації досвіду духовного пізнання, переживання, оцінки в культуротворчій діяльності. Інтеріоризація культурно-ціннісних знань в особистісні переконання та моральну поведінку досягалася на основі формування аналітичних способів мислення.

Експериментальна робота з формування духовної культури майбутніх спеціалістів була організована на рівні проведення роботи зі саморозвитку і саморегуляції особистості, читання спецкурсу, проведення спецсемініарів, використання музейної педагогіки, православної педагогіки.

В організаційному плані культурно-пізнавальна діяльність будувалася на основі застосування комплексу акмеологічних технологій: системно інформуючих, ціннісно та духовно орієнтуючих. З цією метою зміст і структуру занять проектували відповідно до компонентів духовної культури, орієнтували навчальний процес на суб'єктивну позицію студента як носія духовних цінностей. Обов'язковим елементом цього етапу була робота зі саморозвитку, самоконтролю та самовдосконалення якостей духовної культури. Для цього було розроблено і впроваджено спецкурс "Духовна культура особистості", який було побудовано у вигляді проблемних лекцій та семінарів, практичних творчих занять та дискусій, ділових ігор, тренінгів, спеціальних тестів що сприяло формуванню ціннісного ставлення до свого внутрішнього світу, оточуючого середовища, розвивало духовні якості.

Технологічний етап формувального експерименту як основний передбачав залучення студентів до конкретної діяльності з використанням набутих культурологічних знань і духовних цінностей у позааудиторний час: проводилися культурно-масові, спортивні, волонтерські заходи, музично-літературні вечори, диспути смисложиттєвого самовизначення, кураторські години-міркування, захисти соціальних проектів, індивідуальні заняття, тренінги, диспути з ціннісного самовизначення, конкурси краси, грації та артистичної майстерності.

Багато уваги приділялося створенню цілісного культурного середовища в Центрі духовно-інтелектуального розвитку та реабілітації, основними напрямками роботи у якому є наступні: реабілітація через формування духовних орієнтирів та життєвих цінностей; професійна освіта як засіб соціальної реабілітації; соціокультурна реабілітація як відновлення особистісних культурно-духовних якостей інваліда та його здібностей взаємодії із соціальним оточенням; фізична реабілітація у системі роботи Центру.

У розділі розкривається діяльність Центру, що реалізуються у рамках соціальної програми "Світ рівних можливостей", завдяки якій студенти з особливими потребами одержали кваліфіковану допомогу щодо усунення соціальної напруги та позбавлення комплексів, викликаних придбанням інвалідності; поліпшили душевний та фізичний стан організму завдяки реалізації індивідуальних корекційних програм духовної реабілітації (молитва-терапія, бібліотерапія, уроки Духовності); соціокультурної реабілітації (музикотерапії, арт-терапії, фототерапії, аромотерапії, логотерапії тощо).

Створення моделей духовно-інтелектуального розвитку особистості в соціокультурному просторі регіону при взаємодії з релігійними та громадськими

інститутами сприяло моральному і соціальному розкріпаченню інвалідів, їхньої інтеграції у суспільство, всебічному розвитку на основі мобілізації компенсаторних можливостей, повного або часткового подолання наслідків фізичного дефекту для інтелектуальної, духовної та культурної самореалізації.

Процес виховання духовної культури в інтегрованих групах навчання поєднував такі компоненти:

- організаційно-мотиваційна робота з викладачами, кураторами, спрямована на оволодіння ними технологією педагогічної підтримки та супроводу студентів з особливими потребами, усвідомлення культурологічного змісту виховної роботи;

- організація роботи волонтерів;

- робота з релігійними інститутами, де головною формою є діалог і соціальна взаємодія: організація спільних традиційних конференцій "Джерела духовності", проведення вечорів духовної релігійної музики, уроки православної культури і духовності у Святогірській Свято-Успенській Лаврі, участь у молодіжному православному русі, православних таборах, благодійних акціях;

- робота з громадськими організаціями інвалідів, спрямована на розширення знань молодих людей щодо їхніх прав, можливостей реалізувати себе в суспільному житті, займати активну громадянську позицію, створення інвалідного громадського руху, об'єднання навколо себе однодумців, проведення благодійних заходів, участь у міжнародних конференціях та виставках, розважальних та спортивних заходах (разом з Інваспортом);

- організація та проведення соціокультурної та духовної реабілітації зі студентами з особливими потребами індивідуальних особливостей, характеру хвороби або вади, рівня сформованості духовно-моральних цінностей із включенням у сумісні види діяльності зі студентами, що нормально розвиваються.

Визначення рівня педагогічної технології виховання духовної культури особистості студента передбачало кореляційну оцінку її сформованості до і після педагогічної взаємодії і стало метою завершального етапу нашого дослідження, тобто контрольного експерименту.

За допомогою педагогічного моніторингу, методів спостереження, анкетування, психологічного тестування відслідковувалася динаміка особистісного духовно-культурного розвитку студентів, їх ціннісних орієнтацій, розширення сфери їхніх духовних потреб, інтересів, зокрема самопізнання, самореалізації, перевірявся вплив експериментальних факторів на протікання процесу виховання духовної культури засобами культурологічних дисциплін, а також у позааудиторній діяльності і в процесі самовиховання.

Під час контрольного етапу експерименту, який проходив в природних умовах навчально-виховного процесу, здійснювався аналіз отриманих результатів у процесі та після проведення дослідно-експериментальної роботи, а також здійснювалося порівняння та зіставлення даних, отриманих в експериментальних та контрольних групах.

Засобами діагностики на контрольному етапі експерименту були: методи спостереження, анкетування, психологічне тестування, самодіагностика, експертні оцінки, участь у наукових конференціях, проведення підсумкових практикумів з проблем екологічної, моральної, естетичної, інтелектуальної культури, культури побуту і спілкування, колективне оцінювання власних оригінальних моделей формування духовної культури особистості.

На контрольному етапі дослідження були проведені порівняльні підсумкові зрізи з метою виявлення ефективності розробленої експериментальної методики виховання духовної культури у студентів вищих навчальних закладів засобами культурологічних дисциплін

Аналіз матеріалів дозволив провести порівняльний аналіз даних рівнів сформованості компонентів духовної культури у студентів ВНЗ. Він свідчить про те, що кількість майбутніх спеціалістів з менеджменту з високим рівнем в експериментальних групах зросло, а з низьким – зменшилося з 26% до 12 %. Так, наприкінці експерименту кількість студентів з високим рівнем зросло в експериментальній групі від 17,9% до 35,2%, у той час як у контрольній групі кількість студентів з високим рівнем збільшилося від 16 % до 16,8%, а з низьким зменшилося від 26 % до 18,3 %.

Показниками нового рівня дослідно-експериментальної роботи стали наступні зміни: студенти експериментальних груп продемонстрували глибокі системні знання про духовні цінності та природу духовних явищ, у повному обсязі володіють культурологічними знаннями на основі діалектичного світорозуміння, їм притаманні аналітико-синтетичний спосіб мислення, досить розвинений культурний кругозір, ерудиція майбутнього фахівця. Більшість зі студентів експериментальних груп усвідомлює цінності культурологічних знань, застосовуючи при цьому адекватні оцінні судження, мають потребу у інформації духовного характеру, здатні до її пошуку.

Аналіз результатів індивідуальних показників розвитку окремих компонентів духовної культури особистості доводить, що в експериментальних групах відбулися особистісні зміни у таких якостях як установка на духовний саморозвиток, готовність до самопізнання свого внутрішнього світу, усвідомлення відповідальності і за результати своєї діяльності, здатність до рефлексії та саморегуляції, необхідність її постійного удосконалення.

Виявлено значні позитивні перетворення в емоційно-ціннісній сфері особистості студентів: сформовані загальнолюдські якості (доброта, співчуття, милосердя, здатність до "морального резонансу"; суттєво зросла здатність до емпатії, сформована культура почуттів – студенти володіють власними емоціями, під час дискусій ввічливо ставляться до точки зору опонентів, демонструють високу розвиненість морально-естетичних почуттів, глибину і силу емоційних переживань.

У студентів експериментальних груп сформована вольова саморегуляція поведінки з високою вимогливістю до себе, установка на моральні норми суспільства, сформована здатність до самопізнання та культурної самоосвіти; відмічається потреба у духовному спілкуванні, культурна спрямованість власної позиції у суспільстві. Сформовані уміння та навички, які зумовлюють

практичний прояв духовної культури мають творчий характер, визначено досить високий прояв духовної практики на основі досвіду використання знань: оцінка результатів, організація, планування й здійснення культуротворчої діяльності. Студенти демонструють уміння проектувати та втілювати культурно-духовні ідеї у різних видах культуротворчої діяльності, демонструють готовність особистості залучатися до духовних цінностей.

За допомогою статистичних методів ми показали, що зміни результатів при визначенні рівня розвиненості духовної культури залежать від формуючої методики, комплексу методів, що застосовуються, завдань, вправ тощо.

Отримані дані контрольного експерименту свідчать про оптимальність обраних методів для формування даної якості у студентів, тобто використана методика відповідає виділеній категорії студентів та її ефективність визначається такими показниками: у 89,8% студентів формувальний експеримент дав відчутний результат (тобто для 292 студентів середній результат показників формуючої якості підвищився на 6–9%).

Результати формувального експерименту, їхній якісний та кількісний аналіз дозволили підтвердити також правильність та ефективність визначених нами психолого-педагогічних умов формування духовної культури студентів. Крім того, аналіз статистичних даних показав, що наприкінці навчального року значно змінилася картина показників рівня духовного розвитку: скоротилася кількість студентів, включених до групи "низький рівень" (на 45 осіб із вибірки 452 студентів), підвищилися середній (на 6 осіб) і високий (на 39 осіб) рівні, що свідчить про дієвість проведеної роботи.

Показники рівнів контрольного обстеження (%) **(Порівняння кількісних даних показників)**

Рівні	Експериментальна група		Експериментальна група 2 (ІГ)		Контрольна група	
	Конст. експ.	Контр. експ.	Конст. експ.	Контр. експ.	Конст. експ.	Контр. експ.
Високий	20	38	21	42	17	17
<i>Якіс.зм.</i>		+18		+21		0
Середній	51	54	61	50	63	63
<i>Якіс.зм.</i>		+4		-11		0
Низький	29	8	18	8	20	20
<i>Якіс.зм.</i>		-21		-10		0

Проведена експериментальна робота з формування духовної культури студентів засобами культурологічних дисциплін підтвердила ефективність технології, що застосовувалася, її високий вплив на розвиток емоційно-почуттєвої сфери студентів, способи вербальної та емоційної комунікації та розширення тезаурусу понять при вивченні дисциплін культурологічного циклу.

У розділі визначені основні тенденції цілеспрямованого розвитку духовної культури студентської молоді: спрямованість до самопізнання і знаходження ідеалу; розширення варіативності використання духовного потенціалу особистості (за допомогою мистецтва, культурологічних дисциплін, філософії тощо); орієнтація на культивування духовності як моральної якості особистості; розширення інформаційної бази і свободи вибору знання; стимуляція інтересу до знань культурно-духовної спадщини етносу і держави, до діалогу культур.

ВИСНОВКИ

1. На основі здійсненого аналізу розроблено теоретико-методологічні основи формування і розвитку духовної культури особистості, що відображають взаємозумовленість, взаємозв'язок і взаємодію різних підходів до дослідження проблеми, таких як:

➤ *ціннісно-синергетичний підхід*, який на основі теорії самоорганізації відкритих нелінійних систем вивчає освітньо-виховний процес у сукупності його внутрішніх та зовнішніх взаємозв'язків, дозволяє розкривати закономірності, зв'язки між окремими складовими виховної системи, забезпечуючи структурно-утворювальні та функціональні компоненти духовної культури, відтворюючи її цілісність і системність;

➤ *культурологічний підхід*, який передбачає вивчення духовної культури в загальнокультурному контексті як інтеграцію особистості студента у сферу загальнолюдських цінностей, як складну інтегративну якість особистості, що відбиває в ній сукупності культур (світоглядної, інтелектуальної, моральної, естетичної, екологічної, економічної, політичної, культури спілкування, культури праці тощо);

➤ *акмеологічний підхід*, який дозволяє визначати певні критерії та показники сформованості окремих компонентів духовної культури, виокремлює психолого-педагогічні фактори, які впливають на процес духовного становлення майбутнього спеціаліста, сприяє розробці психодіагностики духовного розвитку особистості, а також оптимізації навчально-виховного процесу у вищому начальному закладі;

➤ *середовищний підхід*, який дозволяє спроектувати освітньо-виховний процес у вищому навчальному закладі, як Центрі культури, де вся його діяльність спрямована на виховання і розвиток духовної культури всіх учасників педагогічного процесу.

2. У результаті проведеного порівняльного аналізу філософської, соціологічної, культурологічної і психолого-педагогічної літератури в дисертації встановлено, що духовна культура як важливий прояв загальної культури є фундаментальною, універсальною і цілісною характеристикою особистості. Вона містить у собі гнучке світорозуміння, моральне і відповідальне світоперетворення в умовах самопізнання, самоактуалізації і самореалізації людини в соціумі і постає як безперервне осягнення гуманістичного ідеалу завдяки реалізації духовних цінностей в особистісно-орієнтованій культуротворчій діяльності.

Обґрунтовано сутнісні ознаки духовної культури особистості. Духовна культура – це інтегрована властивість особистості, у якій відбиваються внутрішній світ людини, ідеали, настанови, культурні смисли життя, єдність духовних цінностей (інтелектуальних, моральних, естетичних, екологічних), морально-етичних норм, між якими існують певні зв'язки, які формуються, реалізуються і вдосконалюються в різноманітних видах навчальної, соціокультурної, громадської діяльності і спілкування. Аналіз сутнісних характеристик духовної культури дозволив виділити її основні функції: адаптації, розвитку, самовизначення, самореалізації і самоствердження.

Визначено психолого-педагогічний механізм становлення духовної культури студентів, який характеризується системою взаємообумовлених характеристик: когнітивної, емоційної, мотиваційної, саморегулюючої і діяльнісної. У зв'язку з цим динаміка розвитку духовної культури студентів вищих навчальних закладів забезпечується взаємопов'язаними компонентами-блоками: духовно-інтелектуальним, емоційно-ціннісним, потребнісно-мотиваційним, саморегуляційним та результативно-діяльнісним (культуросотворчим). Функціональними складовими виділених компонентів є готовність до залучення і засвоєння знань культурології, установка на освоєння духовних цінностей, усвідомлення відповідальності за результати своєї діяльності, здібність і схильність до рефлексії, духовно орієнтована діяльність і поведінка.

3. Науково обґрунтовані та експериментально перевірені рівні сформованості духовної культури студентів вищих навчальних закладів: високий (системний, творчий), середній (достатній, свідомий) і низький (безсистемний, ситуативний). Кожний з них характеризує ступінь сформованості духовно-культурних якостей студентів, у якості критеріїв прояву яких є: системні теоретичні знання про духовність, культурно-духовні цінності; система цінностей та ціннісних орієнтацій особистості; емоційна культура; спрямованість духовно розвиненої особистості (гуманістична, естетична, екологічна, спрямованість на гармонійний розвиток, творчу реалізацію); здатність до рефлексії та саморегуляції; система поведінки та культурної діяльності людини у навколишньому світі.

4. Розроблено діагностичний інструментарій, що дозволяє здійснювати педагогічний моніторинг якості педагогічної системи виховання духовної культури особистості студента вищого навчального закладу і на цій основі проектувати виховну систему, що цілеспрямовано формує духовний світ сучасної молоді та її ціннісне ставлення до навколишнього світу, до людини, до своєї майбутньої професії.

5. Обґрунтовано фактори, закономірності, принципи, організаційні форми, методи, умови формування духовної культури особистості студента вищого навчального закладу засобами культурологічних дисциплін.

Об'єктивними факторами становлення духовно розвиненої особистості у системі професійної освіти є: конкретно-історичні, соціально-економічні і соціокультурні умови життєдіяльності суспільства, що відбилися в змісті її світоглядної свідомості, моральних принципах, культуросотворчій діяльності;

духовно-культурна спадщина суспільства; духовно-моральна самосвідомість особистості.

Основними закономірностями освітньо-виховного процесу з формування духовної культури визначено наступні: орієнтація на розвиток особистості, її сутнісний початок і культурне призначення; становлення особистості здійснюється тільки на основі активності самої особистості у взаємодії її з навколишнім соціокультурним середовищем, в процесі включення її в різноманітну діяльність; цілісність педагогічного процесу.

У дослідженні виокремлено спеціальні принципи ефективного розвитку духовної культури студентів вищого навчального закладу: принцип духовно-моральної орієнтації, принцип рефлексивної спрямованості, принцип діалогізму, принцип креативності, принцип екзистенціальності; принцип соціокультурного контексту розвитку, принцип сприйняття картини світу, принцип наступності культури, принцип урахування всебічних зв'язків.

А також принципи організації виховного процесу: принцип гуманістичної спрямованості виховання; принцип культуровідповідності; принцип професійно-етичної вземовідповідальності; принцип орієнтації на цінності і ціннісні відносини; принцип діалогічності виховання; принцип незавершеності виховання; принцип варіативності виховання; принцип духовності; принцип єдності свободи і відповідальності; принцип соціальної адекватності виховання; принцип соціального гартування.

6. Доведено, що функціонування факторів, реалізація принципів, застосування організаційних форм і методів формування духовної культури студентів нерозривно пов'язане з наявністю необхідних педагогічних умов: *дидактико-методичних, організаційно-педагогічних умов, акмеологічних, культурно-виховних.*

7. Педагогічна система формування духовної культури особистості представляє собою механізм взаємодії компонентів цілісного педагогічного процесу, який передбачає реалізацію стратегії, тактики і технологій формування духовно-культурних якостей майбутніх спеціалістів і містить у собі такі компоненти: цільовий, змістовний, технологічний, рефлексивно-управлінський.

Зміст процесу виховання духовної культури студентів ВНЗ включає: освітньо-виховний ресурс духовної культури суспільства; потенціал навчально-виховного і соціокультурного середовища; духовний саморозвиток, самовдосконалення та духовна самореалізація особистості студента.

Розроблено та теоретично обґрунтовано технологію формування духовної культури майбутніх фахівців як спеціально організований, цілеспрямований, динамічний, інноваційний процес організації і стимулювання духовно-пізнавальної діяльності студентів, спрямований на формування системних знань про світ, соціум, культуру, людину, що формують діалектичне та гнучке світорозуміння; ціннісних орієнтацій на ідеали культури і традиції свого народу; моральних норм суспільства; вольової саморегуляції поведінки; здатність до самопізнання та культурної самоосвіти; вмінь та навичок, які зумовлюють здатність до культуротворчої діяльності.

Установлено, що технологія виховання духовної культури студентів вищого навчального закладу, як впровадження теоретико-методичної концепції у практичну сферу навчально-виховного процесу включає такі елементи: поглиблення культурно-духовного змісту навчальних дисциплін гуманітарного циклу, введення додаткових змістовних модулів культурологічного спрямування; у позааудиторній роботі – організацію соціокультурної, громадської діяльності студентів культурно-духовного спрямування; в роботі з самовиховання – розробка та застосування індивідуальної програми "Сходинки мого духовного становлення".

8. Визначено педагогічний потенціал начально-виховного та соціокультурного середовища у вихованні духовної культури студентів ВНЗ в інтегрованих групах навчання і на його основі сконструйована науково обґрунтована концептуальна ціннісна модель розвитку духовної культури студентської молоді з обмеженими фізичними можливостями в умовах Центру духовно-інтелектуального розвитку та реабілітації, визначені її структурні складові, параметри, функції й адекватні види діяльності цієї категорії студентів. Концепція виховання духовної культури студентів з особливими потребами розкривається в процесі реалізації програми "Світ рівних можливостей" в умовах інтегрованого освітнього середовища і спрямована на духовно-етичний та культурологічний розвиток особистості на основі присвоєння нею духовних цінностей як комплекс інноваційних медико-оздоровчих заходів, психофізичних методик, особистісно-орієнтованих технологій навчання і виховання з акцентом на глибоку індивідуалізацію соціальної та психолого-педагогічної підтримки молоді з обмеженими можливостями.

9. Здійснено порівняльний аналіз результатів експериментальної роботи з формування духовної культури студентів вищого навчального закладу. Виявлено, що в експериментальних групах значно знизився порівняно з контрольними показник кількості студентів із низьким рівнем сформованості духовної культури (з 29 % до 8 %) та збільшилася кількість студентів із середнім (з 51% до 56%) та високим (з 20 % до 38 %) рівнями сформованості духовної культури особистості

10. Розроблено програмно-методичне та технологічне забезпечення виховного процесу, орієнтованого на критерії якості виховання студентської молоді. Розроблені і емпірично перевірені авторські навчальні програми спецкурсів "Духовна культура особистості", "Культурологічні аспекти виховання студентів вищих навчальних закладів", "Духовна реабілітація студентів з особливими потребами" і методика їхнього технологічного освоєння, яка забезпечує розвиток духовної культури студентів і може використовуватися в процесі підготовки фахівців гуманітарного профілю. Науково-методичні посібники – "Світ рівних можливостей", "Виховання духовної культури студентів вищих навчальних закладів", "Виховання духовно-моральних цінностей як складова соціокультурної та духовної реабілітації студентів з особливими потребами в умовах Центру духовно-інтелектуального розвитку та реабілітації" для осіб з обмеженими фізичними можливостями на базі вищих

навчальних закладів та результати дослідження можуть бути використані в діяльності установ професійної освіти з метою гуманізації внутрішнього і зовнішнього середовища виховання, інтеграції виховання в культуру, вивчення динамічних змін професійних і особистісних якостей студентів і викладачів вищого навчального закладу.

Результати експериментальної роботи свідчать, що мету дослідження досягнуто, завдання реалізовано, результати впровадження технології формування у студентів духовної культури позначилися на значному підвищенні її рівня. Дані, отримані в результаті дослідження, безумовно доводять ефективність та плідність розробленої технології формування духовної культури студентів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування духовної культури студентської молоді засобами культурологічних дисциплін. Потребують подальшого дослідження питання формування духовного світу студентської молоді у процесі інклюзивної вищої освіти.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ РОБІТ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Монографія:

1. Роганова М. В. Виховання духовної культури у студентів вищих навчальних закладів в інтегрованих групах навчання: теорія і практика : [монографія] / М. В. Роганова. – Краматорськ, ДІТМ МНТУ, 2010. – 426 с.

Статті у навчально-методичних та наукових виданнях, посібниках і програмах:

2. Роганова М. В. Виховання духовної культури у студентів вищих навчальних закладів : [науково-методичний посібник] / М. В. Роганова. – Краматорськ : ДІТМ МНТУ, 2008. – 227 с.

3. Роганова М. В. Духовна реабілітація суспільства : [проект Центру реабілітації] / М. В. Роганова, Т. В. Кухтик, О. С. Хорошайло. – Краматорськ : ДІТМ МНТУ, 2005 – 64 с.

4. Роганова М. В. Світ рівних можливостей : [навчально-методичний посібник] / М. В. Роганова, Т. В. Кухтик. – Краматорськ : ДІТМ МНТУ, 2005. – 56 с.

5. Роганова М. В. Комплексна реабілітація та виховання духовно-моральних цінностей в умовах Центру духовно-інтелектуального розвитку молоді з обмеженими фізичними можливостями : [науково-методичний посібник] / М. В. Роганова, Т. В. Кухтик, О. С. Хорошайло. – Краматорськ : ДІТМ МНТУ, 2007. – 48 с.

6. Роганова М. В. Культурологічні аспекти виховання у вищому навчальному закладі : [науково-методичний посібник] / М. В. Роганова. – Краматорськ : ДІТМ МНТУ, 2007. – 58 с.

7. Роганова М. В. Духовна культура особистості : [модульний спецкурс (лекції, тести, завдання для творчих робіт)] / М. В. Роганова. – Краматорськ : ДІТМ МНТУ, 2007. – 103 с.

8. Роганова М.В. Виховання духовно-моральних цінностей як складова духовної та соціокультурної реабілітації студентів з особливими потребами в умовах Центру духовно-інтелектуального розвитку та реабілітації : [науково-методичний посібник] / М. В. Роганова, О. С. Хорошайло. – Краматорськ : ДІТМ МНТУ, 2011. – 186 с.

Статті в наукових фахових виданнях:

9. Роганова М. В. Становлення духовної культури у студентів з обмеженими фізичними можливостями в умовах Центру духовно-інтелектуального розвитку та реабілітації / М. В. Роганова // Актуальні проблеми виховання та навчання студентів із особливими потребами : зб. наук. праць / [за заг. ред. П. М. Таланчука, Г. В. Онкович]. – К. : Університет "Україна", 2010. – Випуск 7 (9). – С. 29–38.

10. Роганова М. В. Інноваційні підходи у навчанні і вихованні духовної культури у студентів ВНЗ / М. В. Роганова // Вісник Київського міжнародного університету. Серія : Педагогічні науки : [зб. наук. праць]. – К. : КиМУ, 2009. – Випуск 12. – С. 173–186.

11. Роганова М. В. Процес виховання духовної культури студентів вищих навчальних закладів: зміст і технологія / М. В. Роганова // Духовний розвиток особистості: методологія, теорія і практика : [збірник наукових праць]. – Луганськ : Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2009. – Вип. 1 (30). – С. 125–139.

12. Роганова М. В. Культурологічні аспекти виховного процесу у ВНЗ / М. В. Роганова // Гуманізація навчально-виховного процесу : збірник наукових праць. – Слов'янськ : Видавничий центр СДПУ, 2009. – Випуск XLIV. – С. 57–67.

13. Роганова М. В. Духовні засади виховного процесу у вищому навчальному закладі / М. В. Роганова // Проблеми освіти : [наук. зб.]. – К. : Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 2009. – Вип. 58. – Частина 2. – С. 125–132.

14. Роганова М. В. Зміст базових структурних компонентів духовної культури студентів ВНЗ / М. В. Роганова // Вісник Київського міжнародного університету. Серія : Педагогічні науки : [зб. наук. праць]. – К. : КиМУ, 2008. – Випуск 11. – С. 214–225.

15. Роганова М. В. Духовний розвиток студентів вищих навчальних закладів / М. В. Роганова // Проблеми освіти : [наук. зб.]. – К. : Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 2008. – Вип. 55. – С. 115–121.

16. Роганова М. В. Виховання духовної культури у студентів ВНЗ інноваційного типу / М. В. Роганова // Гуманізація навчально-виховного

процесу : збірник наукових праць / [За заг. ред. В. Сипченка]. – Слов'янськ : Видавничий центр СДПУ, 2007. – Випуск XXXV. – С. 72–78.

17. Роганова М. В. Духовні витoki громадянськості студентської молоді / М. В. Роганова, А. Г. Сігова // Гуманізація навчально-виховного процесу : збірник наукових праць. – Слов'янськ : Видавничий центр СДПУ, 2007. – Випуск XXXVIII. – С. 141–146.

18. Роганова М. В. Діяльність педагога-вихователя в умовах Центру духовно-інтелектуального розвитку та професійної реабілітації молоді з особливими потребами у ВНЗ / М. В. Роганова // Вісник Київського міжнародного університету. Серія : Педагогічні науки : [зб. наук. праць]. – К. : КиМУ, 2006. – Випуск 9. – С. 251–264.

19. Роганова М. В. Виховання духовної культури студентів вищих навчальних закладів / М. В. Роганова // Науково-педагогічний журнал "Рідна школа". – 2007. – № 5 (928). – С. 36–39.

20. Роганова М. В. Духовний саморозвиток особистості студента ВНЗ економічного профілю у контексті культури та вивчення культурологічних предметів / М. В. Роганова // Вісник післядипломної освіти : збірник наукових праць / [ред. кол. В. В. Олійник та ін.]. – К. : ЛОГОС, 2007. – Вип. 5. – С. 86–95.

21. Роганова М. В. Духовна культура особистості в умовах гуманізації та гуманітаризації освіти / М. В. Роганова // Духовний розвиток особистості : методологія, теорія і практика : [збірник наукових праць]. – Луганськ : Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2005. – Вип. 6 (12). – С. 124–131.

22. Роганова М. В. Духовна культура особистості в освітньо-виховному процесі вищої школи / М. В. Роганова // Гуманізація навчально-виховного процесу : [збірник наукових праць]. – Слов'янськ : Видавничий центр СДПУ, 2006. – Випуск XXXI. – С. 52–58.

23. Роганова М. В. Духовна реабілітація – засіб інтеграції молоді з обмеженими фізичними можливостями у суспільство / М. В. Роганова // Духовний розвиток особистості: методологія, теорія і практика : [збірник наукових праць]. – Луганськ : Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2006. – Вип. 2 (8). – С. 162–173.

24. Роганова М. В. Теоретико-методологічні засади виховання духовної культури студентської молоді / М. В. Роганова // Вісник Черкаського університету. Серія педагогічні науки. – Черкаси, 2006. – Випуск 81. – С. 124–128.

25. Роганова М. В. Виховна діяльність педагога: міждисциплінарний підхід / М. В. Роганова // Духовний розвиток особистості: методологія, теорія і практика : [збірник наукових праць]. – Луганськ : Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2006. – Вип. 3 (16). – С. 173–182.

26. Роганова М. В. Духовна реабілітація суспільства через реабілітацію людини-інваліда / М. В. Роганова, Т. В. Кухтик // Духовний розвиток особистості: методологія, теорія і практика : [збірник наукових праць]. – Луганськ : Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2006. – Вип. 2 (21). – С. 89–100.

27. Роганова М. В. Виховний соціокультурний простір університету як педагогічна проблема / М. В. Роганова // Вісник Київського міжнародного університету. Серія : Педагогічні науки : [зб. наук. праць]. – Випуск 8. – К. : КиМУ, 2006. – С. 282–294.

28. Роганова М. В. Виховання духовно-моральних цінностей у студентів вищих навчальних закладів як педагогічна проблема / М. В. Роганова // Вісник Львівського університету. Серія : Педагогічні науки. – 2006. – Вип. 21. – Ч. 1. – С. 98–103.

29. Роганова М. В. Ціннісно-індивідуальний творчий підхід в організації навчання студентів / М. В. Роганова // Вісник Київського міжнародного університету. Серія : Педагогічні науки : [зб. наук. праць]. – К. : КиМУ, 2005. – Випуск 6. – С. 265–275.

30. Роганова М. В. Естетична свідомість як складова суспільної свідомості / М. В. Роганова // Духовний розвиток особистості: методологія, теорія і практика : [збірник наукових праць]. – Луганськ : Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2005. – Вип. 6. – С. 150–158.

31. Роганова М. В. Духовно-моральні цінності в системі освіти вищої школи / М. В. Роганова // Гуманізація навчально-виховного процесу : [збірник наукових праць]. – Слов'янськ : Видавничий центр СДПУ, 2004. – Випуск XXII. – С. 143–148.

32. Роганова М. В. Національні цінності в системі еколого-естетичної культури / М. В. Роганова // Духовний розвиток особистості: методологія, теорія і практика : [збірник наукових праць]. – Луганськ : Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2004. – Вип. 4. – С. 201–206.

33. Роганова М. В. Виховання духовних цінностей як соціально-педагогічний феномен / М. В. Роганова // Духовний розвиток особистості: методологія, теорія і практика : [збірник наукових праць]. – Луганськ : Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2004. – Вип. 5. – С. 143–147.

34. Роганова М. В. Проблеми виховання еколого-естетичної культури студентської молоді в системі сучасної освіти / М. В. Роганова // Гуманізація навчально-виховного процесу : збірник наукових праць. – Слов'янськ : Видавничий центр СДПУ, 2003. – Випуск XX. – С. 36–38.

Статті та тези у збірниках матеріалів наукових конференцій:

35. Роганова М. В. Сучасні педагогічні технології в діяльності куратора академічної групи вищого навчального закладу / М. В. Роганова // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції "Професіоналізм педагога у контексті Європейського вибору України". – Ялта, 2010. – С. 91–94.

36. Роганова М. В. Педагогічне керівництво процесом виховання духовної культури сучасного студента у позааудиторній діяльності / М. В. Роганова // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції "Інноваційні технології в освіті". – Ялта, 2010. – С. 71–94.

37. Роганова М. В. Освітній та соціокультурний простір вищого навчального закладу як один з чинників виховання духовної культури сучасного

студента / М. В. Роганова // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції "Вища школа : національні пріоритети і європейські орієнтири". – Черкаси, 2010. – С. 169–172.

38. Роганова М. В. Інноваційні технології освітньо-виховної діяльності для студентів з обмеженими фізичними можливостями в умовах Центру духовно-інтелектуального розвитку та професійної реабілітації на базі вищого навчального закладу / М. В. Роганова // X Міжнародна науково-практична конференція "Актуальні проблеми навчання і виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі" : [тези доповідей]. – Київ, 2010. – С. 17–19.

39. Роганова М. В. Соціальний інтелект як фактор відновлення суспільства / М. В. Роганова, Т. В. Кухтик // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції "Освіта дорослих як фактор соціалізації і соціального захисту в сучасному суспільстві". – Черкаси, 2010. – С. 128–131.

40. Роганова М. В. Осмислення релігійних знань – як один з чинників формування духовності студентів / М. В. Роганова // Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції "Світоглядний вибір і майбутнє науки та освіти в ХХІ столітті". – К. : Четверта хвиля, 2010. – С. 218–220.

41. Роганова М. В. Духовная реабилитация в системе комплексной реабилитации студентов с ограниченными физическими возможностями в условиях Центра духовно-интеллектуального развития / М. В. Роганова // Міжнародна науково-практична конференція "Развитие и стратегическое планирование модели интеграции, инновационные подходы в профессиональной реабилитации" : [тези доповідей]. – Луганск, 2009. – С. 24–30.

42. Роганова М. В. Соціокультурні аспекти освітньо-виховної діяльності студентів з обмеженими фізичними можливостями в умовах Центру Духовно-інтелектуального розвитку та професійної реабілітації на базі ВНЗ / М. В. Роганова // IX Міжнародна науково-практична конференція "Актуальні проблеми навчання і виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі" : [тези доповідей]. – Київ, 2008. – С. 7–11.

43. Роганова М. В. Становлення духовної культури студентів ВНЗ / М. В. Роганова // Перші Покровські Міжнародні освітні читання "Духовність, культура й наука: від традицій до майбутнього". – Київ, 2008. – С. 34–36.

44. Роганова М. В. Духовність особистості / М. В. Роганова // Духовний розвиток особистості : наукові праці I спеціалізованого науково-практичного семінару "Витоки духовності". – Святогірськ, 2006. – С. 17–23.

45. Роганова М. В. Нова місія педагога-куратора у виховному процесі ВНЗ / М. В. Роганова // Міжнародна гіпермедійна конференція "Активізація креативного потенціалу майбутнього педагога : теорія і практика" (26-28 квітня 2006 року, Полтава). – Полтава, 2006. – С. 51–54.

46. Роганова М. В. Центр духовно-інтелектуального розвитку та професійної реабілітації в умовах інноваційних освітніх процесів / М. В. Роганова // V Міжнародна науково-практична конференція "Актуальні моделі освіти та здоров'я : шляхи духовного розвитку людини і суспільства" (26-28 травня 2005 року, м. Київ) : [тези доповідей]. – К., 2005. – С. 41–42 .

47. Роганова М. В. Естетичне виховання в процесі науково-дослідницької роботи студентів / М. В. Роганова // Збірник наукових праць VII міжнародної науково-практичної конференції "Наука і освіта – 2004". – Дніпропетровськ, 2004. – С. 79–82.

48. Роганова М. В. Гуманізація освіти як засіб духовної реабілітації суспільства / М. В. Роганова // Вісник міжнародної академії наук вищої школи : збірник наукових праць IV Міжнародної науково-практичної конференції "Наука-практика-освіта". – Київ, 2004. – С. 154–158.

АНОТАЦІЯ

Роганова М. В. Теорія і практика виховання духовної культури у студентів вищих навчальних закладів засобами культурологічних дисциплін. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія та методика виховання. – Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. – Луганськ, 2011.

У дисертації розглядаються теоретико-методологічні основи виховання духовної культури у студентської молоді засобами культурологічних дисциплін: здійснено аналіз поняття "духовна культура особистості" як складової цілісного феномену культури, розкрита його сутність і структурні компоненти; визначені критерії, показники і рівні сформованості духовної культури у студентів вищих навчальних закладів.

Розроблено технологію виховання духовної культури в інтегрованому культурно-виховному середовищі вищої школи з елементами соціокультурної та духовної реабілітації, що сприяє становленню фахівців нового типу, в тому числі і студентів з особливими потребами, здатних до самореалізації і функціонування в нових соціально-економічних умовах, що поєднують в собі високий рівень духовності, культури, освіти, інтелігентності, професійної компетентності.

Ключові слова: духовна культура, виховання, культурологічні дисципліни, студентська молодь, інтегроване навчально-виховне середовище університету, духовна реабілітація, соціокультурне середовище, студенти з особливими потребами.

АННОТАЦИЯ

Роганова М.В. Теория и практика воспитания духовной культуры у студентов высших учебных заведений средствами культурологических дисциплин. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Восточноукраинский национальный университет имени Владимира Даля. – Луганск, 2011.

В диссертации рассматриваются теоретико-методологические основы воспитания духовной культуры у студенческой молодежи средствами культурологических дисциплин. Определены методологические подходы к анализу воспитания духовной культуры личности: ценностно-синергетический, акмеологический, культурологический и средовой.

На основе изучения теоретических источников осуществлен анализ понятия "духовная культура" как составляющей целостного феномена культуры, раскрыто ее содержание и структурные компоненты; определены критерии, показатели и уровни ее сформированности у студентов высших учебных заведений. Духовная культура личности определена как интегрированное свойство, в котором отражаются внутренний мир человека, идеалы, установки, культурные смыслы жизни, единство духовных ценностей (интеллектуальных, нравственных, эстетических, экологических), нравственно-этических норм, между которыми существуют определенные связи, которые формируются, реализуются и совершенствуются в разнообразных видах учебной, социокультурной, общественной деятельности, определяя их уровень.

Определен психолого-педагогический механизм развития духовной культуры у студентов, который характеризуется системой взаимообусловленных характеристик: когнитивной, эмоциональной, мотивационной, саморегулирующей и деятельной. Динамика развития духовной культуры студентов высших учебных заведений обеспечивается взаимосвязанными компонентами-блоками: духовно-интеллектуальным, эмоционально-ценностным, потребностно-мотивационным, саморегуляционным и результативно-деятельным (культуротворческим).

Функциональными составляющими компонентов духовной культуры является готовность к усвоению знаний культурологии, установка на освоение духовных ценностей, осознание ответственности за результаты своей деятельности, способность и склонность к рефлексии, духовно ориентированная культуротворческая деятельность и поведение.

Воспитание духовной культуры студентов определяется как специально организованный процесс, целостный, целенаправленный, динамический, инновационный, который предусматривает разработку научно-методической системы, определение комплекса средств и условий ее функционирования.

Определена система принципов воспитания духовной культуры студентов высшего учебного заведения: духовно-нравственной ориентации, рефлексивной направленности, диалогизма, креативности, экзистенциальности; социокультурного контекста развития, преемственности культуры, учета всесторонних связей, гуманистической направленности воспитания; культуросообразности, профессионально-нравственной взаимответственности, ориентации на ценности и ценностные отношения; вариативности воспитания; духовности, единства свободы и ответственности; социальной адекватности воспитания; социальной закалки.

Ключевые слова: духовная культура, воспитание, культурологические дисциплины, студенческая молодежь, интегрированная учебно-воспитательная

среда университета, духовная реабилитация, социокультурная среда, студенты с ограниченными физическими возможностями.

ANNOTATION

Roganova M.V. Theory and practice of education of intellectual culture for students of higher educational establishments by means of culturological disciplines. – Manuscript.

Dissertation for the obtaining the degree of Doctor of Pedagogical Science, speciality 13.00.07 – theory and methods of upbringing. – East-Ukrainian National University named after Volodymyr Dahl'. – Luhansk, 2011.

Theoretic-pedagogical bases of education of intellectual culture for students by means of culturological disciplines are considered in the dissertation. The analysis of the term "person's intellectual culture" as a constituent of the integral phenomenon of culture is made, its essence and structural components are exposed; criteria, indexes and levels of its formation for students of higher educational establishments are defined.

Technology of education of intellectual culture in the integrated cultural-educational environment of high school with the elements of sociocultural and moral rehabilitation, that helps to form the specialists of a new type, including physically handicapped students, which are apt for self-realization and functioning in new socio-economic conditions, that combine the high level of morality, culture, education, intellectuality and professional competence, is worked out.

Key-words: intellectual culture, education, culturological disciplines, students, the integrated cultural-educational environment of high school, moral rehabilitation, socio-cultural environment, handicapped students.